ZOZOLALA

Tweemaandelijks stripinformatieblad *februari / maart 2001* 116

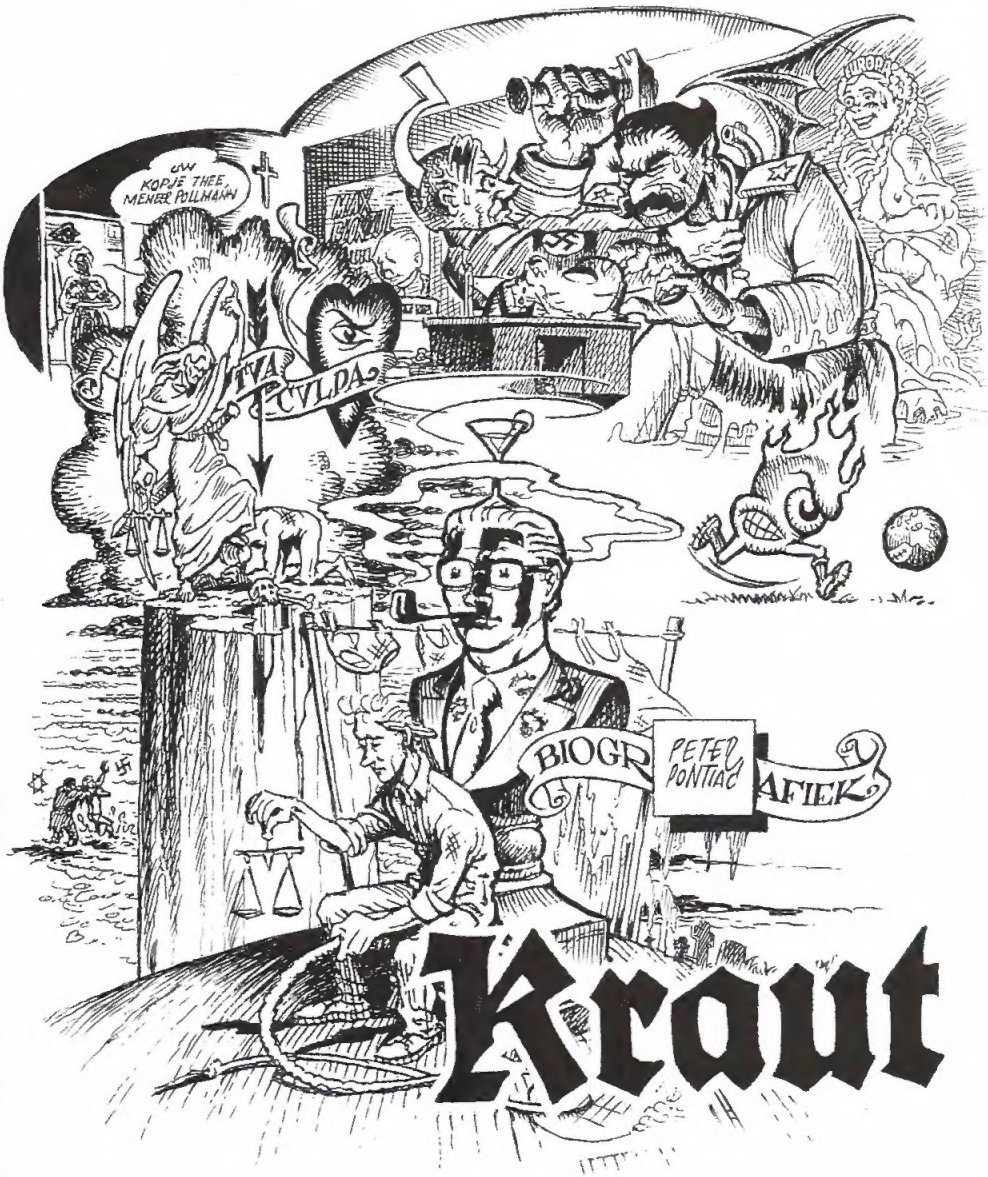

Kraut

ZozoLala is een onafhankelijk stripinformatieblad, dat tweemaandelijks verschijnt. ZozoLala is gratis voor de klanten van onderstaande stripwinkels. Verantwoordelijke uitgever: Stichting Zet.El

Schrikken

Casterman is voor striplieffebbers een begrip. Sowieso kent iedereen de uitgeverij van *Kuifje*; daarnaast maakte het bedrijf naam met inmiddels klassieke auteurstrips van mensen als Tardi, Pratt en Comès (zie verderop in dit nummer). Casterman was een van de pijlers onder de Nederlandstalige stripcultuur. *Was*, want van de pijler is zorgwekkend weinig meer over. Dat bleek afgelopen december. Voor het eerst sinds lange tijd bracht het bedrijf weer een noemenswaardige hoeveelheid nieuwe titels uit. *Pieter Pil, Carolyn Baldwin, Droom je rijk, Wilson*: bijna allemaal doorsnee 48-paginastrips, die - we citeren een Belgische stripwinkelier - zelfs de hond van de schoonmoeder van de kuisvrouw van de receptioniste van Dupuis niet zou willen aanraken. We zouden het niet mooier kunnen zeggen.

In het meest recente stripjaarboek van Sherpa was de koerswijziging van Casterman - net overgenomen door een andere eigenaar - al aangekondigd. Nu die nieuwe koers realiteit wordt, blijft het schrikken. Om te beginnen wordt de markt voor de mainstream-strip door actieve uitgevers als Arboris, Talent en Dupuis al ruimschoots bediend. Nog meer van deze pulpstrips erbij, dat is pure kamikaze. Casterman lijkt op een literaire uitgever die zich op de Bouquet-reeks stort - en dan ook nog op de *matige* Bouquet-titels. Daardoor laat hoogstwaarschijnlijk niet alleen de kassa het afweten, maar verliest tevens het kwaliteitsmerk zijn glans. Nog even en niemand gelooft meer dat Casterman ooit de grote wegbereider was met kwaliteitsstrips voor een volwassen publiek. Dan mag je het met de centen van *Kuifje* nog wel even redden, uiteindelijk sta je met lege handen.

DE REDACTIE

ALKMAAR

Bookers & Strippers
Boterstraat 19
1811 HP / 072 - 512 19 16

ALMERE

Rataplan
Grote Markt 195
1315 JE / 036 - 534 39 95

AMSTERDAM

Het beeldverhaal
Kinkerstraat 162-164
1053 EH /020 - 6855100
beeldverhaal@hotmail.com

Krasser
Tussenmeer 329
1069 DR /020 - 6191858

Lambiek
Kerkstraat 78
1017 GN / 020 - 626 75 43
www.lambiek.net

Richard
Rombout Hogerbeetsstraat 78
1052 HX / 020 - 684 29 23

Nou moe!?!
Krugerplein 17
1092 KA / 020 - 693 63 45

Snoek
Eerste van Swindenstraat 545
1093 LC / 020 - 668 47 64
www.tip.nl/users/d.snoek

ANTWERPEN

Beo
Hopland 15
2000 / 03 - 233 25 36
stripwinkel.beo@belgacom.net

Buddy's
Meir 125 (1e verd.)
2000 / 03 - 232 16 31

Mekanik strip
St. Jacobsmarkt 73
2000 / 03 - 234 23 47
www.mekanik-strip.be

APELDOORN

De tweede lezer
Eerste Wormenseweg 102
7331 DK / 055 - 542 72 02
www.tweedelezer.nl

ASSEN

Plok. strips en eh... dinges!
Stationstraat 1
9401 KV / 0592 - 31 32 92

ARNHEM

De noorman
Koningstraat 43
6811 DH / 026 - 442 09 09
de-noorman@planet.nl

BERGEN OP ZOOM

Gilles de Geus
Bosstraat 4 (passage)
4611 NC / 0164 - 24 74 62

BREDA

Franka
Torenstraat 9 (passage)
4811 XV / 076 - 521 41 53
www.aurora-services.com/franka

BRUGGE

De Striep c.v.
Katelijnestraat 42
8000 / 050 - 33 71 12
striep@pandora.be

Brussel

Het B-gevaar
Greepstraat 15
1000 / 02 - 513 14 86

DELFT

Bui Super
Breestraat 18 - 22
2611 RG / 015 - 212 60 97

DEN BOSCH

Silvester
Snellestraat 8
5211 EN / 073 - 690 14 60
www.silvesterstrips.nl

DEN HAAG

Haagse stripshop
Wagenstraat 133
2512 AT / 070 - 363 41 15
www.stripnet.nl/haagsestripshop

Mieke's striptiek
Chasséstraat 71
2518 RW / 070 - 385 07 38

Walk in
Herengracht 13
2511 EG / 070 - 364 63 36

DORDRECHT

Sjors
Scheffersplein 1
3311 EJ / 078 - 614 20 12

EINDHOVEN

www.eppo.nl

ENSCHEDE

De strip-asp
Javastraat 22
7512 ZJ / 053 - 430 52 61

GEEL

Alfa strip
Nieuwstraat 12
2440 / 014 - 58 43 60

GENT

Pierke
Frans van Rijhovelaan 312
9000 / 09 - 227 70 86

GOES

Het paard van Troje
Langevorststraat 2
4461 JP / 0113 - 21 46 91
www.paardvantroje.nl

GRONINGEN

Modern papier
Pelsterstraat 20
9711 KL / 050 - 313 25 21

HAARLEM

Stripwinkel Beedee
Anegang 42
2011 HS / 023 - 531 01 68
www.beedee.nl

HALLE

De stripomaan
Kardinaal Cardijnstraat 3
1500 / 02 - 356 15 89

HASSELT

Wonderland
Paardsdemerstraat 17
3500 / 011 - 22 82 00

HELMOND

De boekenwurm
Heistraat 60
5701 HP / 0492 - 59 08 83

HOORN

Het gele teken
Grote Oost 37
1621 BR / 0229 - 21 86 23

KAMPEN

De fantast
Burgwalstraat 7
8261 HJ / 038 - 332 03 25

LEEUWARDEN

De balloon express
Korfmakersstraat 1
8911 LA / 058 - 213 21 46

De rat
Voorstreek 83
8911 JL / 058 - 215 16 00

LEIDEN

Dumpie
Nieuwe Rijn 18
2312 JC / 071 - 512 64 04

Leidse stripshop
Aalmarkt 4
2311 EC / 071 - 512 18 02
www.leidsestripshop.nl

LEUVEN

Het besloten land
Parijsstraat 16
3000 / 016 - 22 58 40
www.hbl.be
Gobelijn
Mechelsestraat 35
3000 / 016 - 23 55 86
gobelijn@chello.be

MECHELEN

De stripkever
p/a Leermarkt 50.b.024
2800 / 015 - 21 76 05

MIDDELBURG

Het perron
Sint Janstraat 13
4331 KA / 0118 - 63 47 47

NIJMEGEN

De noorman
Van Welderenstraat 45^
6511 MC / 024 - 32 26 146

OOSTENDE

De striep
Paulusstraat 36
8400 / 059 - 51 54 60

ROESELARE

Willi's wereld
H. Horriestraat 20
8800 / 051 - 24 64 15

ROTTERDAM

Dick Bos
Jundlaan 2
3054 PW / 010 - 451 31 47

Donner boeken
Lijnbaan 150
3012 ER / 010 - 413 20 70

Noord
Zaagmolendrift 33
3036 HC / 010 - 466 43 68
www.striphandelnoord.com

Yendor
Korte Hoogstraat 16
3011 GL / 010 - 433 17 10
yendor@bart.nl

SINT TRUIDEN

De galliër
Beekstraat 58
3800 / 011 - 67 17 39
www.gallier.be

SCHIEDAM

't centrum
Korte Singelstraat 20a
3112 GB / 010 - 426 25 84

TILBURG

Tommy
Nieuwlandstraat 14
5038 SN / 013 - 535 83 19

TURNHOUT

Tistjen Dop
Paterstraat 96
2300 / 014 - 42 88 29
www.tistjendop.be

UTRECHT

Piet Snot
Vismarkt 3
3511 KR / 030 - 231 84 72

Strip en lektuurshop
Oude Gracht 194
3511 NR / 030 - 233 43 57
www.stripart.nl

VEENENDAAL

The drowning man
Scheepjeshof 8
3901 CV / 0318 - 561 093
www.drowningman.nl

VENLO

Bolster
Grote Kerkstraat 14
5911 CH / 077 - 354 40 69

ZWOLLE

De boekenhalte
Assendorperstraat 103
8012 DH / 038 - 422 10 77
boekenhalte@planet.nl

Theodoor Cleysters' laatste reis naar het oosten

Het is een tijdje stil geweest rond Theodoor Cleysters. Maar na ruim drie jaar ligt er weer een nieuw album van deze dromerige avonturier: *November, het hele jaar lang* in de winkels. Auteur Frank le Gall wilde na tien delen in dertien jaar even tijd voor andere dingen. „Ik wilde mijn bovenkamer eens goed doorluchten, maar de stand van mijn bankrekening deed me inzien dat het verstandiger was weer een nieuw album van Theodoor Cleysters te maken," zegt hij openhartig.

Ondanks deze reden kan niet van Le Gall gezegd worden dat hij met het elfde deel in de reeks, even snel een album heeft willen maken voor het geld. Aanvankelijk wilde hij het boek op oblong-formaat maken. Het hele scenario en de pagina-indeling had hij hierop geschreven. Nadat hij twintig pagina's klaar had, ging hij op vakantie. Le Gall: „Bij thuiskomst herlas ik het werk en vond het bij nader inzien te priegelig. Toen heb ik maar van de hele opzet afgezien en ben opnieuw begonnen." Maanden werk moest opnieuw worden gedaan.

Het is tekenend voor de manier waarop Le Gall (1959) zijn werk benadert. Hij vaart nooit op de automatische piloot en wil met ieder nieuw album zowel zijn publiek als zichzelf verrassen.

Het begon allemaal in 1984, toen Theodoor Cleysters zijn intrede deed in *Robbedoes*. Hij was een voor die tijd ongewone held voor een jeugdblad. Theodoor ondernam zelf geen actie, maar werd weerloos mee gesleurd in de maalstroom van avonturen die over zijn hoofd werden uitgestort.

Le Gall was enige jaren eerder bij *Robbedoes* verzeild geraakt, nadat zijn eerste werkgever, het weekblad *Pistil,* op de fles was gegaan. Daar had hij enkele andere jonge, Franse generatiegenoten ontmoet als Dodier *(Jerome Bloks)* en Makyo (o.a. *De Drabbels)* die net als hij emplooi hadden gevonden bij Dupuis.

Voor de persoon van Theodoor Cleysters stond Le Galls grootvader aan moeders kant model: Théodore-Charles le Coq (1902). Hij werkte in Duinkerken voor een rederij. Hij hield nauwgezet een dagboek bij, waaruit Le Gall dankbaar inspiratie putte. Zijn foto siert de achterkant van alle *Theodoor Cleysters*-albums.

Jongensboeken

In het eerste verhaal, *Kapitein Steene,* maken we kennis met de jonge kantoorklerk Theodoor. Hij droomt van verre reizen en krijgt op een dag de kans mee te varen naar Indo-China. Aan de vooravond van het vertrek ontmoet de timide Theodoor de geheimzinnige meneer November die zich aan hem voorstelt als zijnde zijn noodlot. In de reis die volgt zal November de gebeurtenissen zo manipuleren, dat Theodoor aan alle avonturen kan ruiken waar hij ooit van droomde bij het lezen van zijn jongensboeken.

„Mijn opa is een keer in zijn leven op zee geweest", vertelt Le Gall in een recent interview met het Franse blad *Bo Doï.* „Hij reisde incognito mee op een schip naar Indo-China om voor zijn baas te onderzoeken hoe het toch kwam dat er op die handelsroute zoveel vaten pastis in het niets leken te verdwijnen. Hij ontdekte hoe er bij het inladen tot groot genoegen van de dokwerkers wel eens een vaatje van de lading 'afviel' en dat er bij het uitladen allerlei kwaadwillige sjouwers zich tussen de stuwadoors mengden en er met een vat op hun schouders vandoor gingen. Mysterie opgelost: mijn grootvader kon terug naar Duinkerken en heeft nooit meer het zeegat gekozen.

Hij praatte nooit over zijn reis, vooral omdat niemand in de familie zich ervoor interesseerde. Totdat hij me ooit eens vertelde dat hij in een riksja had gezeten en opium had gerookt. Dat maakte de lezer van *Kuifje en de Blauwe Lotus* in me wakker. Zo is Theodoor-Charles Theodoor Cleysters geworden. Ik wilde een *Kuifje*-achtige strip over hem maken, waarbij de vaten pastis door Chinese piraten werden geroofd. Dat was de oerversie van de latere strip."

Het vervolg

Kapitein Steene viel in de smaak bij de lezers van *Robbedoes*. Aanvankelijk was het niet de bedoeling dat Le Gall na dit verhaal nog een tweede deel van *Theodoor Cleysters* zou maken. „Het was bedoeld als een afgerond verhaal," zegt hij hierover. „Toen het af was, wist ik verdomd niet wat ik nog meer moest vertellen. Ik had van tevoren niet aan een vervolg gedacht. *Kapitein Steene* was ontstaan omdat er brood op de plank moest komen en ik de kans zag bij Dupuis te komen werken. Maar na publicatie In *Robbedoes* begon ineens iedereen over een vervolg te praten waarin de figuur Kapitein Steene verder uitgewerkt zou worden. Ik weet niet meer wie er het eerst over begon; een recensent, een lezer of iemand bij Dupuis misschien. Ik was het in ieder geval niet. Ik ben ermee verder gegaan om aan het onbevredigde gevoel van de lezer tegemoet te komen en omdat ik hoopte zo ooit een ander project dat ik al langer in mijn hoofd had, *Rozendal,* bij Dupuis te kunnen slijten."

Le Gall maakt enkele korte verhalen voor *Robbedoes* die later worden gebundeld tot het tweede album *De Archipelvreter.* De verschillende episoden worden aan elkaar gepraat door ene Martin die zelf later ook in de verhalen opduikt. Theodoor probeert, nadat hij door toedoen van meneer November berooid in Indo-China is achtergebleven, geld te verdienen voor de terugreis. November schuift hem echter een moord in de schoenen, waardoor Theodoor moet vluchten.

Na deze verhalen komt Le Gall in de knoop met zichzelf. De verschillende verhaallijnen die hij heeft uitgezet kan hij niet meer met elkaar verbinden en hij roept voor het derde album de hulp in van Yann (met wie hij voor het Franse tijdschrift *Circus* ook de strip *Yoyo* maakt).

Yann zet de verhaallijn weer op de rails in *Marie Rechtdoorzee,* waarin Theodoor een gevangen prinses moet bevrijden. Voor de hierop volgende albums schrijft Le Gall zelf weer de scenario's. In *Geheimen* en *De schat van de blanke radja,* vervolmaakt Theodoor zijn loopbaan als avonturier. Van een naïeve jongeling die sterk onder de invloed staat van zijn moeder en zuster, groeit hij uit tot een volwassen man die zijn leven in eigen hand neemt.

Mede door de manipulaties van meneer November maakt Theodoor alle avonturen mee waar een jonge boekenwurm van dagdroomt: hij wordt ontvoerd door piraten, gaat op zoek naar een schat en moet het opnemen tegen bijkans de hele Hollandse koloniale macht in Nederlands-Indië. Uiteindelijk is het November die zorgt voor het happy end: hij redt Theodoor van het schavot en uit de situatie waarin hij hem zelf heeft gebracht. Theodoor vertrekt aan het eind van het vijfde album gerijpt en gelouterd weer terug naar huis.

Schets voor cover van de Archipelvreter

Volwassen

De eerste vijf delen van de serie vormen een sterk geheel. Le Gall beschrijft met gevoel voor jongensboekenromantiek het volwassen worden van Theodoor Cleysters. Na *De schat van de blanke radja* had Le Gall er echter beter aan gedaan aan een nieuw project te beginnen. Al jaren liep hij rond met het idee van *Rozendal:* een album opgebouwd uit anekdotes en jeugdherinneringen van zijn grootvader Le Coq.

Voordat hij aan dit nieuwe project begint, besluit hij echter eerst nog een zesde deel aan de eerste cyclus toe te voegen: *Een passagier wordt vermist.* Le Gall voelde de noodzaak om in dit album alle nog onopgehelderde vragen uit de eerste vijf boeken te beantwoorden. Dit had hij beter niet kunnen doen. De magie van de bijfiguren uit de serie boet aan kracht in als Le Gall meneer November plots opvoert als een mislukte goochelaar die door Theodoors biologische vader is ingehuurd om hem weer met hem 'in contact te brengen'. Het is een zwakke verklaring van een verhaallijn die sterker was geweest als Le Gall de figuur van November niet verder zou hebben uitgewerkt.

Wel wordt in *Een passagier wordt vermist* duidelijk wat voor persoon Theodoor Cleysters de komende albums zal zijn: een verstripte Slauerhoff die aan de wal niet meer kan aarden en eeuwig zal blijven verlangen naar verre horizonten.

Na het *Rozendal*-project, laat Le Gall zijn hoofdpersoon in *Een huis op een eiland* weer terugkeren naar het Verre Oosten. Hij plaatst Theodoor weer in Makassar ten tijde van het tweede album *De Archipelvreter.* Tijdens een storm op zee raakt hij buiten bewustzijn en 'ontwaakt' op een eiland alwaar hij moet leren zich tegen zijn primitieve angsten te wapenen. *Een huis op een eiland* is een afgerond verhaal vol verwijzingen naar de literatuur van Shakespeare en Tsjechov. Uit de eerdere albums bleek al dat Le Gall met liefde citeert uit de wereldliteratuur met dichters als Baudelaire en Rimbaud.

In de albums die volgen *(Het audiëntieterras deel 1 en 2)* plaatst Le Gall Cleysters weer in de periode vlak na *Een passagier wordt vermist.* Theodoor heeft na thuiskomst weer het ruime sop gekozen en raakt als inmiddels beroemd wereldreiziger verzeild in een spionagecomplot in een Maleisisch prinsdom.

In *Het audiëntieterras* worden stukken strip onderbroken door pagina's met uitgeschreven dialogen. Verfrissend en vernieuwend, oordeelden recensenten. Een trucje, noemt Le Gall het zelf. „Als ik die dialogen in stripvorm had moeten uitwerken, had het veel te veel pagina's in beslag genomen. Een scène uitwerken waarbij alle leden van de hofhouding een voor een de salon binnenkomen? Ja dag! Ik heb wel overwogen om de dialogen als een soort theaterstuk weer te geven, zodat de lezers zich niet zouden vervelen bij al die tekst. Maar ook dat zou niet te tekenen zijn bij bijvoorbeeld de lange liefdesdialoog tussen Theodoor en Chou-chou. Je zou alleen plaatjes krijgen met twee pratende hoofden."

Afsluiten

De truc van het theaterstuk past Le Gall wel toe aan het slot van zijn nieuwste boek *November, het hele jaar lang.* Het is een policier geworden. Theodoor monstert weer aan op het schip waar hij in *Kapitein Steene* ooit zijn eerste reis mee maakte. Aan boord bevindt zich een moordenaar, en stom toevallig is meneer November ook in de buurt. In tegenstelling tot de meeste detectiveverhalen worden de laatste pagina's van het album niet gevuld met een pratende hoofdpersoon die uitlegt hoe de vork precies in de steel zit, maar voeren acteurs een toneelstuk op waaruit duide-

lijk wordt wie nu eigenlijk de dader was. Overigens maakt dit weinig verschil. Qua opbouw is *November, het hele jaar lang* niet origineler dan de gemiddelde *Rik Ringers*.

„Lange tijd heb ik mijn eerste boek *Kapitein Steene* opnieuw willen maken, maar dan beter. Ik ben geen 23 meer en weet nu ongeveer hoe ik een boot moet tekenen. Met dit album heb ik het idee te hebben volbracht wat ik destijds niet kon. Daarom laat ik Theodoor weer op de Cap Padaran aanmonsteren, voer ik kapitein Grandieu (in *Kapitein Steene* nog vernederlandst tot Grootegod, red.) weer op en zou ook Augustin Poisson weer van de partij zijn geweest als hij niet was gestorven in *Het audiëntieterras*. Met dit album heb ik de avonturen van Theodoor Cleysters in de Chinese zeeën afgesloten. Hij is nu een professioneel zeeman."

Het volgende album zal zich zeven jaar later in de tijd afspelen: 1940. Theodoor vlucht voor de oorlog naar Engeland en belandt in het Londen tijdens de Blitzkrieg. „Aanvankelijk wilde ik een *African Queen*-achtig verhaal maken, maar dan in China op een grote rivier. Mijn beste vriend wees me echter op het grote aantal vrouwelijke lezers van Theodoor Cleysters. Zij hebben lak aan China en exotica. Wat zij willen is dat Theodoor weer verliefd wordt op Chou-chou. Een vriend van mij stelde voor het decor te wisselen en van Theodoor een verzetsman te maken. Eerst zag ik het niet zitten, maar toen dacht ik aan de mogelijkheden: de bommen, de Londense regenjassen met opgestoken kragen… Ik heb nu echt zin om het verhaal te tekenen. Mijn vriend zal meeschrijven aan het scenario. Maar eerst zal ik nog een verhaal afmaken voor de *Vrije Vlucht*-reeks van Dupuis."

Ambachtsman

De manier waarop hij omgaat met zijn successtrip *Theodoor Cleysters* zegt veel over de stripmaker Le Gall. Hij vindt zichzelf een ambachtsman, geen kunstenaar. „Theodoor Cleysters is niet meer dan een paar lijnen op papier. Het is voor mij geen personage van vlees en bloed. Wel houd ik mijn kinderen altijd voor dat ze te eten hebben dankzij dat kleine mannetje."

In alle interviews met hem laat Le Gall weten geen hoge pet op te hebben van pretentieuze stripmakers die vooral literair bezig willen zijn. Veel zogenaamde strips voor volwassenen zijn volgens hem ronduit vulgair. Daarnaast vindt hij dat veel makers van auteurstrips de fout maken te veel pompeuze en ronkende teksten achter elkaar te plakken. Zijn filosofie is dat een stripmaker slechts het hoognodige moet vertellen en tekenen. „Een stripmaker moet voortdurend de afweging maken wat zijn idee het best draagt: de tekst of de tekening. Dat is de essentie van strip. De tekeningen moeten eenvoudig en de tekst leesbaar blijven."

Zelf is Frank le Gall gecharmeerd van stripmakers als McCay, Herriman en Morris, een tekenaar die hij adoreert en wiens invloeden, zeker in Le Galls vroegere werk, duidelijk terug te vinden zijn. „Morris is een virtuoos. Zijn stijl is losjes, maar geraffineerd. En Hergé natuurlijk. Hij had een prachtig gevoel voor abstractie. Een enkele lijn was genoeg om een muur weer te geven. In *Theodoor Cleysters* heb ik grafisch niets ontdekt wat je niet kunt terugvoeren op Hergés werk. Maar als je bent opgegroeid met muziek van de Beatles, probeer dan nog maar eens iets nieuws te verzinnen op muzikaal gebied.

Yves Chaland had dat goed begrepen. Hij probeerde niet het wiel opnieuw uit te vinden, maar gebruikte het verleden om dat te vervolmaken. Uiteindelijk leverde dat een heel moderne tekenstijl op."

Le Gall vindt zichzelf geen uitzonderlijk begaafd tekenaar. Hij kan geen kapsels tekenen („Zie maar hoe ik dat heb opgelost bij Theodoor.") en geen schoenen. Zijn linker- en rechterschoenen zijn vrijwel identiek.

Theodoor en November

Avonturier

Voor het schrijven van zijn verhalen, maakt Le Gall veel gebruik van zijn zeilervaringen op de Middellandse Zee. „Ik heb meerdere zware stormen meegemaakt. Die ervaring heb ik gebruikt voor *Een huis op een eiland*. Een dag op zee met golven van vier meter hoog en een harde wind, daar word je bang van. En de naam Marie Rechtdoorzee, is ontleent aan een Nederlands lesschip dat ik op de foto heb gezet in San Remo."

Ondanks zijn tochtjes per zeilboot is Le Gall verre van een evenbeeld van zijn creatie Theodoor Cleysters. „Ik ben alles behalve een avonturier of een wereldreiziger. Ik teken liever, maak wat muziek, lees of zit voor de televisie. Ik ben absoluut niet mondain.

Door Dupuis afgekeurde scène vanwege de wellerende personages

Ik laat me graag inspireren door kleine gebeurtenissen die ik heb meegemaakt en die ik vervolgens verwerk in een strip. Maar ik laat mijn fantasie altijd de vrije loop. Ik documenteer mezelf amper voor mijn scenario's. Wie te lang in de archieven duikt, raakt niet meer los van de realiteit. Ik hou helemaal niet van China, het echte China waar iedereen naartoe kan en foto's van kan nemen. Ik hou van mijn China. Zij is uniek met haar haventjes die ik heb verzonnen. Mijn Makassar vind je alleen terug in mijn boeken. Hoe dichter ik de waarheid nader, hoe meer ik verwijderd raak van de dingen die me interesseren: poëzie, verbeelding, strip…

Ik vertel niet wat ik zie, ik ga liever uit van mijn dromen. Maar mijn dromen zijn geïnspireerd op wat ik zag. Het nieuwe album van Theodoor Cleysters zal nog zeker drie jaar op zich laten wachten. Pas dan heb ik het totale beeld te pakken. Ik heb al complete scènes in mijn hoofd, zoals de terugkeer van Chou-chou. Het is net een film die afrolt in mijn hoofd. Pure magie."

HANS VAN SOEST

Geraadpleegde bronnen:

– Bo Doï nummer 34: Poussin a fond de Gall *(Door Jean-Pierre Féuri)*
– P.L.G.P.P.U.R. nummer 29: Frank le Gall *(Door Dominique Poncet en Philippe Morin)*
– Robbedoes nummer 2429: Strip strip hoera! *(Door Erwin Cavens)*

Kraut

Pontiac

Uitg. Podium; 167 pl.; zwart wit; slappe kaft; *f* 49,50

Kraut begint met een opdracht van Will Eisner aan Peter Pontiac, gekrabbeld op de achterkant van een pakje sigaretten: '*please keep going – do a graphic novel too*'. *Kraut* is dan ook geen strip. Een *graphic novel* is Kraut echter evenmin, want het samenspel tussen tekst en beeld ontbreekt. Will Eisner zette de *graphic novel* op de kaart door de plaatjes en de teksten beurtelings het voortouw in de vertelling van elkaar te laten overnemen. *Kraut* is welbeschouwd meer een rijkelijk geïllustreerde brief, waarin de plaatjes grotendeels uitbeelden wat in de teksten wordt beschreven.

Maar wat voor een brief! Pontiac schrijft een brief aan zijn vader, die sinds 1978 wordt vermist. Hij stelt daarbij twee mysteries over zijn vader centraal: wat is de meest waarschijnlijke toedracht van zijn verdwijning en hoe is zijn vader er toe gekomen om tijdens de bezetting van Nederland door de nazi's de verkeerde kant te kiezen. Of, zoals Pontiac de twee onbeantwoord gebleven vragen zelf samenvat: '*Waarom vermist? & Waarom fascist?*' Daarmee is de titel meteen verklaard, want Kraut is het Engelse scheldwoord voor mof.

Pontiac loopt in zijn brief de levensloop van zijn vader chronologisch na. Hij heeft het leven van zijn vader zo zorgvuldig mogelijk gereconstrueerd, mede aan de hand van de gedichten en brieven die zijn vader heeft nagelaten. En aan de hand van zijn uitvoerige strafdossier natuurlijk, want na de oorlog werd Joost Pollman als landverrader berecht. Pontiac verwerkt naast gedichten van zijn vader, een groot aantal citaten uit brieven, rechtbankverslagen en andere tijdsdocumenten in zijn brief, waardoor de authenticiteit van het verhaal dat hij vertelt voelbaar wordt. Pontiac doet op minutieuze wijze verslag van alle relevante feiten. Het levert een boeiend portret op van een man, die als oudste zoon uit een streng katholiek nest via de toenmalige radicale stroming binnen de kerk in contact komt met extreem rechtse politieke ideeën en via het nationalisme steeds verder naar het fascisme opschuift. Dat verhaal wordt des te boeiender omdat Pontiac ook uitvoerig aandacht besteedt aan de periode na de oorlog. Hoe het is om als kind, ruim na de oorlog geboren, te ontdekken dat je ouders hele andere verhalen over de bezetting vertellen dan de ouders van je vriendjes. Hoe vader de luwte verkiest om niet het gevaar te lopen zijn baan te verliezen. En hoe het aan hem knaagt dat hij daardoor altijd onder zijn niveau heeft gewerkt. Hoe het is om te beseffen dat je vader dertig jaar na de oorlog nog onverminderd zijn oude overtuiging aanhangt. En het gewetensconflict van het kind: mag je wel van zo'n vader houden?

Toch is *Kraut* geen zware kost om te lezen. Dat is met name te danken aan de regelmatig terugkerende symboliek en overdrijving, die Pontiac in zijn tekeningen verwerkt en waarmee de mening van de zoon over het handelen van zijn vader in één oogopslag duidelijk wordt. Verder is het boek doorspekt met commentaren van Pontiac op zijn vader, waarin deze regelmatig op z'n nummer wordt gezet. En er valt ook het nodige te lachen. Zeker naar het einde toe, wanneer de oorlog voorbij is en de jeugdherinneringen van Pontiac meer de overhand krijgen. *Kraut* vormt door de gedegen reconstructie van het verleden een stuk sociale geschiedschrijving, dat zo kan worden opgenomen in de wetenschappelijke bibliotheken. *Kraut* is echter bovenal een zeer lezenswaardig relaas over het leven van Pontiacs vader en over dat van de generatie voor en na hem. *Kraut* doet de ondertitel *biografiek* volledig recht.

PAUL

Blauwe Rook

Pellejero & Lapière

Uitg. Dupuis; 80 pl.; kleur; harde kaft; *f* 26,50.

Op een dag belandt een vreemdeling in een fictief Oostblokland bij de herberg La Route des Dames. Binnen raakt hij aan de praat met het barmeisje Laura over een zestal sigaretten waarop een gedichtregel staat geschreven. Dan vertelt Laura hem haar levensverhaal.

Pellejero en Lapière wisselen Laura's verhaal af met scènes in de herberg die in het heden spelen. Jammer genoeg schiet het duo bij het uitwerken ervan uit de bocht. Laura's verhaal is tezeer een lijdensweg, waardoor *Blauwe rook* al gauw in melodrama verzandt. Laura's leven is teveel een optelsom van rampen: haar moeder is een hoer, haar vader onbekend, haar minnaar verdwijnt, het geld raakt op, ze moet haar huis uit, en wanneer ze het uiteindelijk opgeeft en naar de herberg terugkeert wordt ze onderweg ook nog eens verkracht.

Aan de overtuigende setting van het verhaal ligt het dan ook niet. De herberg ligt aan de steile weg naar de gevangenis, waarop voor de val van de Muur dagelijks de verwanten van de politieke gevangen voorbij trokken. Een beladen plek waar Laura bijna niet anders kan dan bij de tragiek van deze mensen betrokken raken. Aan de mooie tekeningen van Pellejero evenmin. Zijn ingehouden beelden passen juist goed bij het verhaal. Het is Lapières topzware scenario dat *Blauwe rook* uiteindelijk ongeloofwaardig maakt.

ALBERT

De Boom van de twee Lentes

Miel & diverse tekenaars

Uitg. Le Lombard; 50 pl.; kleur;
Slappe kaft; *f* 11,25/BF 210

Over het algemeen zijn strips die door meerdere stripmakers (en dan met name tekenaars) worden gemaakt, gelegenheidsuitgaven en een soort rariteitenkabinetten. In wezen geldt hetzelfde voor *De Boom van de twee Lenten*. Gewoonlijk zijn dergelijke producties voor de redactie geen reden om er een recensie aan te wijden. In dit geval is de ontstaansgeschiedenis echter afwijkend en hebben de tekenaars zich aan extra beperkingen onderworpen.

De laatste weken van zijn leven heeft de in 2000 overleden stripmaker/schilder Will besteed aan het tekenen van de vier eerste pagina's van een stripverhaal waarvoor Rudi Miel het scenario leverde. Het verhaal gaat over een afstammeling van een adellijke Bretonse familie die op zoek gaat naar een kostbaar zwaard van een van zijn voorvaderen, dat hem in staat zal stellen het familiekasteeltje te restaureren en voor definitief verval te behoeden. Daarvoor dient hij naar de Stille Oceaan te reizen om op een door zijn voorvader voor Frankrijk ontdekt eiland naspeuringen te doen.

Will was onder collega's populair en een gezien stripauteur. Het plan van de uitgever om het onvoltooide stripverhaal alsnog te voltooien met behulp van geestverwante tekenaars leverde een respectabel aantal goede medewerkers op. Wat *De boom van de twee Lenten* echter in potentie een volwaardig album maakt, zijn de twee verplichtingen die alle medewerkende tekenaars kregen opgelegd: ze moesten zich bij het tekenen van de hoofdpersonen houden aan de vormgeving van Will. Bovendien dienden ze de pagina-indeling van scenarist Miel te volgen. Daarmee was het gevaar van een collage-achtige verzameling bijdragen redelijk bezworen.

Het blijft echter behelpen. Hoewel *De Boom van de twee Lentes* vergelijkbaar gemaakte albums ver achter zich laat, wreekt zich de bundeling van zoveel verschillende makers met eigen opvattingen over het maken van een strip. Stijlbreuken kunnen functioneel zijn bij duidelijke breuken in het scenario of sterk gewijzigde omstandigheden binnen het verhaal. Maar een stijlbreuk omdat een stripmaker de fakkel overneemt, doet altijd afbreuk aan het verhaal. Hoe nadrukkelijker de maker zijn stempel drukt op zijn passage, hoe groter de breuk.

Het maakt het album wisselvallig. Nadat Will zelf op de eerste vier pagina's de toon heeft gezet, worden de partijen met wisselend succes meegeblazen. Loisel, Fournier en vooral Plessix benaderen de heldere naïviteit van Wills handschrift nog het best, de plaat van Hausmann straalt dezelfde magische sfeer uit en de bijdrage van Franz klopt omdat hij in zijn eentje de historische scène voor zijn rekening neemt en een andere stijl dan juist goed past. De uitschieters naar beneden komen voor rekening van Hermann die zich bij dit scenario hoogst ongelukkig moet hebben gevoeld, en Dany die zich van de sfeer van het verhaal weinig heeft aangetrokken en gewoon een aflevering voor Rode Oortjes heeft getekend.

Als hommage aan Will is het album, ondanks alle goedbedoelde inspanningen, niet geslaagd. Aan het einde van het album is plaats ingeruimd voor schetsen en schilderijen van de meester. Dat is pas een echt eerbetoon.

JEF

Hello, lieve kerstman

Robin & Trondheim

Uitg. Dupuis, 46 pl.; kleur; slappe kaft; *f* 8,95/BF 165

Lewis Trondheim is de ongekroonde koning van de Franse alternatieve strip. Hij is bovendien een van de productiefste stripauteurs, die een oeuvre heeft opgebouwd dat zich uitstrekt van autobiografische strips tot kinderstrips. Tot nog toe zijn zijn albums aan het Nederlandse taalgebied voorbij gegaan en wat dat betreft is het jammer dat nu net *Hello, lieve kerstman* het eerste werk is dat van hem in het Nederlands is vertaald. *Hello, lieve kerstman* is namelijk niet erg representatief voor het werk van Trondheim, aangezien hij voor dit album alleen het scenario heeft geschreven.

Hello, lieve kerstman is een leuke kinderstrip, waarin Trondheim vertelt hoeveel moeite de kerstman wel niet moet doen om al die kadootjes gereed te krijgen voor transport naar alle hoopvol wachtende kindertjes. Een haperende pakjesmachine, een sneeuwmonster op de Noordpool en andere ongemakken moeten worden overwonnen, voordat de kadootjes bezorgd kunnen worden. Trondheim heeft het simpele verhaaltje heel slim tekstloos gehouden. De afwezigheid van tekst versterkt het slapstick-effect van de strip en draagt absoluut bij aan het geslaagde resultaat. Thierry Robin, bij ons bekend van zijn realistischer ogend tekenwerk voor *Chinees Rood* en *Koblenz*, laat zien dat hij uitstekend uit de voeten kan met vrolijke poppetjes en sprookjesachtige decors die kinderen moeten aanspreken. Robin publiceerde al eerder bij een Franse uitgever een tekstloze strip (*La teigne / De plaaggeest*), waarin een vergelijkbare humoristische tekenstijl te zien was. *Hello, lieve kerstman* ademt een lichtvoetigheid, die ook naar het einde toe niet gaat vervelen. Aardig detail is, dat de auteurs de kerstman laten zien als een milieuvriendelijk initiatief: hij zamelt vuilnis in, dat in zijn pakjesmachine wordt omgezet in speelgoed. Dat is nog eens recycling.

Hello, lieve kerstman is hartstikke leuk voor kinderen. Ik moet bekennen dat ik het album op een hoge plank in de kast heb gezet; tegen graaiende handjes. Ik beloof dat ik er tegen de kerstdagen nog een zal kopen.

PAUL

Blacksad 1: Ergens tussen de schaduwen

Guarnido & Diaz Canales

Uitg. Dargaud; 45 pl.; kleur; Slappe kaft; *f* 13,95/BF 300

De makers van *Ergens tussen schaduwen* willen een klassiek detectiveverhaal vertellen in de beste traditie van de *film noir*: een verbitterde kleine zelfstandige lost onder begeleiding van een cynisch-bespiegelende commentaarstem morsige zaakjes op terwijl hij klappen krijgt en gevatte snedigheden uitdeelt. Het resultaat van hun inspanningen wordt echter in hoge mate gefrustreerd door een groot verschil in talent en vaardigheid.

Scenarist Juan Diaz Canales heeft zich volledig aan zijn taak vertild. Voortborduren op een bepaalde stijlvorm lijkt makkelijk, maar vereist extra creativiteit en originaliteit om de stijlbeperkingen ten goede aan te wenden. Niet voor niets toont de meester zich in de beperking. Wie niet bij machte is om origineel te zijn of simpelweg de creativiteit niet bezit, vervalt in oppervlakkigheid en clichés. Dat is nu precies wat Diaz Canales overkomen is. Elk personage is een plat kopietje van de archetypen uit het genre, in plaats van vakkundig onderzoek te doen, rolt de hoofdpersoon van de ene plotwending in de ander en het gelukkige einde is een even groot toeval als de hoofdprijs van de Oudejaarsloterij voor een redactielid van *ZozoLala*. Diaz Canales heeft op slordige wijze vertrouwde scènes en elementen van het genre aan elkaar geplakt en was daarna niet meer in staat een consistent en logisch verhaal te componeren. Het enige bijzondere aan het verhaal is het feit dat alle spelers dieren zijn.

Maar dan Juanjo Guarnido, een man die bij zijn geboorte geen leutertje, maar een tekenstift heeft meegekregen. Wie zich verbaast over het voorwoord van Loisel die het bestaat om in zijn hele verhaal een bijzin aan de scenarist te wijden en verder alleen maar te jubelen over de tekenaar, begrijpt diens euforie na afloop volkomen. Guarnido is een tekenaar uit de eredivisie. Zijn techniek is vlekkeloos, maar is slechts een middel om het gewenste resultaat te bereiken. Zijn platen zijn niet mooi omdat ze zo virtuoos zijn, maar omdat ze de sfeer oproepen die het verloop van het verhaal vraagt. Camerastandpunten verbeelden de gemoedstoestand van het personage, filmische sequenties maken de adrenalinestroom tijdens een vechtscène bijna voelbaar en zelden heb ik zo treffend menselijke emoties op dierenkoppen gezien zonder dat het karakteristieke van de soort verloren gaat. Bovendien verzorgt Guarnido de inkleuring op een wijze die je volledig doet vergeten dat je bezig bent een bouwvallig plotje te consumeren. Per scène worden de kleuren uitgezocht en de toepassing aangepast.

In strips waarin met gebruik van tekst en beeld een verhaal wordt verteld, is de kwaliteit afhankelijk van de wisselwerking. Afgemeten aan dat adagium is *Ergens tussen de schaduwen* een slechte strip, want scenarist Diaz Canales is geen partij voor Guarnido. De wijze waarop de tekenaar/inkleurder het verhaal verpakt is echter zo indringend en overheersend dat de beperkingen van het verhaal verdwijnen in de beelden als een vuilnisbelt onder een dikke laag sneeuw. Terwijl Giraud langzaam terugzakt in de rangen van de broodtekenaars, staat zijn opvolger al klaar in Spanje. Onthoud de naam: Juanjo Guarnido. Jef

Rechter Tie; 1 Chrysant

Matena

Uitg. Arboris; 48 pl.; kleur; slappe kaft; *f* 12,95/BF 260

In de jaren veertig vertaalt de eigenzinnige diplomaat Robert van Gulik een Chinese detectiveroman, de *Dee Goong An*, met als belangrijkste personage een keizerlijke rechter met de welluidende naam Tie. In eerste instantie verschijnt het boek in de Engelse taal maar de Nederlandse markt blijkt eveneens rijp voor deze oosterse historische detective. Van Gulik krijgt de smaak te pakken en schrijft het ene avontuur na het andere vol met belevenissen van deze Chinese ambtenaar. De serie met de erudiete rechter Tie in de hoofdrol is sinds de jaren vijftig meerdere malen herdrukt bij verschillende uitgeverijen. In de jaren zestig werkt van Gulik samen met tekenaar Frits Kloezeman en verschijnen de *Tie*-verhalen in stripvorm. Nu, bijna vijfentwintig jaar later, heeft Matena het aangedurft een eigen versie te maken van deze Aziatische speurdersverhalen.

Chrysant, een jonge vrouw, is op de vlucht voor achtervolgers die minder prettige plannen met haar hebben. Tie en zijn adjudant helpen haar en vervolgen daarna hun reis naar een dorpsoudste in de buurt. De rechter heeft anonieme klachten ontvangen van onderdrukking en intimidatie door de lokale landheer. Een bezoek aan het landhuis van deze heer zorgt ervoor dat Tie en zijn adjudant een degelijk onderzoek instellen. Tijdens het onderzoek komen Chrysant en haar zoon weer in beeld en blijkt dat de oudste zoon van de landheer, Pao, een regime van onderdrukking handhaaft ten koste van zijn familie en bedienden. Tijd voor de held om in te grijpen.

Matena heeft de verhaal behoorlijk moeten inkorten om tot de vereiste 48 platen te komen. Veel is daardoor verloren gegaan. De sfeeromschrijvingen van het dagelijkse leven zijn verdwenen evenals de beschrijvingen van het huishouden van Tie. De rechter is bijvoorbeeld in de verhalen van Van Gulik getrouwd met drie vrouwen en de problemen binnen zijn huishouden relativeren het formele beeld van een keizerlijk diplomaat. De mix van detective en de dagelijkse gang van zaken in het oude China maakten de verhalen interessant. Wat nu overblijft is een speurdersverhaal voorzien van geweld en moord. De omslag toont de rechter te paard met getrokken zwaard. In de oorspronkelijke verhalen neemt Tie geen wapens ter hand, dat laat hij aan zijn ondergeschikten over. Terecht staat voorop het album 'naar een verhaal van Robert van Gulik'. De opbouw van de strip is op Matena-wijze professioneel, flitsend en vol aktie vormgegeven. Spanning is er op het juiste moment en de kleding en omgeving zien er goed uit. Jammer dat de donkere inkleuring niet helemaal bij het verhaal aansluit. Matena veroorlooft zich qua taal wat al te grote vrijheden wanneer hij uitdrukkingen als 'maar niet heus' laat uitspreken. In de aanspreking van Rechter Tie pakt hij het beter aan want de benadering van een rechter van de keizer behoort tenslotte diplomatiek en formeel te gebeuren. Voor wie de verhalen van *Rechter Tie* niet kent is het een aardige historische detective, voldoende voor een half uur leesplezier. Liefhebbers en kenners van de oorspronkelijke verhalen zullen dit album teleurgesteld terzijde leggen. Kamer

(Advertentie)

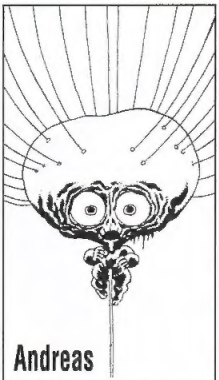

Andreas
5 delen Capricornus
5 delen Arq
in maart: **De terugkeer van Cromwell Stone** (herdruk)
in april: **Arq 5 - White Dust**
in mei: **Rork - De vergetenen**

Edmond Baudoin
Collectie Baudoin
in februari: **Véro**
in maart: **Het portret**
in april: **Klein zelfportret**
in mei: **Opa**
in juni: **Salade niçoise**

Sherpa voorjaar 2001

Verkrijgbaar in de beter gesorteerde stripwinkel
Distributie: Het Raadsel Amsterdam/Antwerpen
info: sherpa.peter@home.nl

Corben compleet
Luxe cassette inclusief 8 albums + 4 kleurenprenten
Speciale prijs ƒ 150 / Bfr 2790
Zonder boeken ƒ 55 / Bfr 1025

K2 compleet
(Andreas, Baudoin, Krigstein, Vandermeij)
Luxe cassette incl. 5 albums + dubbele zeefdruk van Baudoin
Speciale prijs ƒ 150 / Bfr 2790
Zonder boeken ƒ 55 / Bfr 1025

Muñoz & Sampayo
4 delen **Alack Sinner**
2 delen **Joe's Bar**
in april: Sherpa+
Joe's Bar 2 - Ouwe vrienden

(Advertentie)

Stripbeurs !!!
Za. 10 maart a.s. is er in de Broerenkerk te Zwolle alweer de
4e Oost-Nederlandse Stripbeurs
Ook nu is er weer een **speciale Luxe Huurling** voor deze gelegenheid gemaakt.
Er zijn ± 60 kramen vol strips en de entree bedraagt Fl. 6.- Geopend van 10.00 uur tot 17.00 uur.
Voor verdere info
De Boekenhalte
(zie hiernaast)

Hipcomic katalogus met alle covers afgebeeld plus informatie over tekenaars en auteurs plus de waarde van de comics etc.
Oplage 100 stuks.
Prijs Fl. 19.95 (Euro 9.06)

Luxe, in linnen gebonden, genummerde en gesigneerde
Huurling met goudopdruk en genummerde prent.
Totale oplage 100 stuks, waarvan 25 stuks in blauwe uitvoering en genummerd in Romeinse cijfers, 75 stuks in rode uitvoering met normale nummering.
Prijs fl. 115,- (euro 52,20)

Te bestellen bij

de Boekenhalte
Assendorperstraat 103
8012 DH Zwolle
tel. 038-4221077.
E-mail: boekenhalte@planet.nl

Verzendkosten worden in rekening gebracht. Franco af te halen bij De Boekenhalte of de 4e Oostnederlandse Stripbeurs, op zaterdag 10 maart 2001, in de Broerenkerk te Zwolle.

Comès

De andere kant van de spiegel

Met een productie van tien albums in ongeveer vijfentwintig jaar behoort de zwart-wit virtuoos Didier Comès niet bepaald tot de meest productieve stripmakers. Hij maakt een duidelijke keuze om alleen datgene te tekenen en te vertellen dat zijn eigen volledige goedkeuring draagt. Dat anderen, in dit geval de lezers, het misschien eveneens waarderen is bijzaak . Met zijn nieuwe album De tranen van de tijger *slaat hij een iets andere richting in dan we van hem gewend zijn.*

Dieter Hermann Comès wordt op 11 december 1942 in het Duitssprekende gedeelte van de Ardennen geboren. Zijn geboortedorp Sourbrodt ligt vijf kilometer van de Duitse grens en bestaat uit een Duitstalig en Franstalig gedeelte. Zijn vader spreekt Duits, zijn moeder Frans. Het is een chaotische tijd. Duitsland heeft België bezet en het Duitstalige grensgebied geannexeerd. Comès' vader wordt opgeroepen voor het Duitse leger en richting Oostfront gezonden. Aan het einde van de oorlog maakt het Ardennenoffensief van de gehele streek een enorm front. De oorlog laat een diepe indruk achter op de jongen, al is hij eigenlijk te jong om zich er veel van te herinneren. In het café van zijn ouders, vertellen militairen uit het nabij gelegen legerkamp verhalen, die hem het idee geven er zelf bij geweest te zijn.

Fragment uit Iris

Niet lang na de oorlog verhuist de familie naar Verviers. Als Comès in Malmédy naar school gaat, verfransen de broeders zijn voornaam tot Didier. Tot groot verdriet van de paters is hij linkshandig. Hij wordt gedwongen rechts te schrijven. Nog altijd schrijft hij rechts, maar tekent hij links. Op school is hij een middelmatige leerling. Aan deze opleiding bewaart hij goede herinneringen omdat een vriend hem kennis laat maken met Jazzmuziek. Op zijn veertiende gaat hij drummen en lange tijd aarzelt hij tussen een loopbaan als jazzmusicus of striptekenaar. Hij kiest uiteindelijk voor het tekenen omdat hijzelf vindt dat hij daar het meeste talent voor heeft. Al vraagt hij zich soms af of hij de juiste keuze gemaakt heeft. "Muziek is een veel rijkere expressievorm. Bovendien sta je rechtstreeks in contact met het publiek, terwijl een stripmaker altijd in eenzaamheid werkt'.

Spreekt hij nog Duits? "Ein bißchen" zegt Comès ongemakkelijk. Niet veel meer dan wij dus. We besluiten het gesprek in het Frans voort te zetten.

De jaren negentig waren geen productieve periode voor de auteur die in de jaren tachtig succes oogstte met stripromans als *De dorpsgek van Schoonvergeten* en *De Wezel*. De albums die hij het afgelopen decennium publiceerde, volgden elkaar in steeds trager tempo op. Na *Iris* (1991) verschenen *Het huis waar de bomen dromen* (1995) en nu dan *De tranen van de tijger*. Waarom duurde het vijf jaar voordat er een nieuw boek van hem verscheen?

Comès: "Daarvoor waren meerdere persoonlijke redenen. Eén daarvan was de dood van Hugo Pratt, die een hele goede vriend van me was. Ik was door zijn dood erg aangeslagen. Er waren ook artistieke redenen. Ik wilde me bezinnen op het schrijven, omdat ik het verlangen voelde daarin steeds verder te gaan. Er zijn strips waarbij de lezers net als in televisieseries door de maker bij het handje worden genomen. Ze laten niets te raden over. Mijns inziens zou er ook een plaats en een publiek moeten zijn voor strips die de lezer bij de handeling betrekken en hem laten zijn eigen verhaal te vertellen. Wie mijn boek leest en het daarna herleest, ontdekt een ander verhaal. Daarvan ben ik overtuigd."

Hoe verdiende u in de tussentijd uw brood?

Korzelig: "Ik heb niet veel nodig. Nee, u lacht, maar ik leef betrekkelijk eenvoudig. Ik had nog enige opbrengsten uit de auteursrechten van mijn oude albums, maar ik geef toe dat het niet altijd eenvoudig was. Toch is dat ook een keuze: wil je miljonair zijn, of doen wat je graag wilt?"

De tranen van de tijger is een betrekkelijk eenvoudig verhaal, zeker als we het vergelijken met een ouder album als *Eva*, een gelaagd verhaal vol seksuele dubbelzinnigheid.

"Dat klopt, maar *Eva* was dan ook een psychologische thriller. *De tranen van de tijger* is een queeste, een zoektocht naar de verdwenen schaduw van een vrouw. Ik heb het bedoeld als een sprookje waarbij de lezer kan wegdromen."

Het is een optimistisch verhaal vol hoop. Uw vorige boek, *Het huis waar de bomen dromen*, was uiterst pessimistisch.

"Dit is precies de reden waarom ik geen reeks met vaste personages wil maken. Ik houd ervan al mijn kaarten op tafel te leggen en blanco aan een verhaal te beginnen. De lezer kan dan in elk album een andere wereld binnenstappen, met een andere visie en een andere vertelwijze. Dat *De tranen van de tijger* een positief boek is geworden, wil niet zeggen dat ik momenteel erg optimistisch tegen het leven aankijk. Het is eerder een reactie op een moeilijke periode in mijn leven."

In Nederland waren de kritieken op *Het huis waar de bomen dromen* tamelijk negatief.

Sexuele dubbelzinnigheid in Eva

Schouderophalend: "In Frankrijk niet hoor. Misschien houden Nederlanders niet van bomen."

Het album *Eva* waar we het zojuist over hadden, is een buitenbeentje in uw oeuvre. Waarom hebt u nooit meer een soortgelijk verhaal gemaakt?

"Lezers kunnen lui zijn. Na *De dorpsgek van Schoonvergeten* hoopte men dat ik *De terugkeer van de dorpsgek*, *De zoon van de dorpsgek* en zo verder zou maken. Toen ik vervolgens *De Wezel* publiceerde, dreigde ik het etiket van "plattelandstekenaar" opgeplakt te krijgen. Omdat ik etiketten verfoei, besloot ik iets heel anders te maken. Dat werd *Eva* en het was te

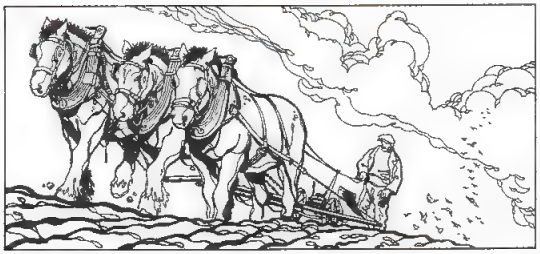

Comès als plattelandstekenaar

verwachten dat de lezers teleurgesteld zouden zijn. Maar er zijn nog steeds mensen die tegen me zeggen dat ze *Eva* mijn rijkste boek vinden. Ik geloof dat het de taak van de auteur is om de lezer steeds voor te zijn, niet om hem te volgen. Het probleem is dat de auteur hem niet te ver voor mag zijn, omdat de lezer dan het spoor bijster raakt. Ik vind dat je in dit beroep risico's moet en mag nemen, hoewel dat verkeerd kan uitpakken. Maar wie weet maak ik ooit nog eens een tweede thriller à la *Eva*, ik sluit niets uit."

In uw verhalen is de grens tussen wat zich in het hoofd van uw personages afspeelt en de zogenaamde werkelijkheid erg vaag. U lijkt zich vooral voor die grens, dat overgangsgebied te interesseren?

"Natuurlijk. Alles wat ik tot nog toe heb geschreven, komt voort uit een gedachtenwereld die ik me al heel jong heb eigengemaakt. Die komt voort uit onvrede over het leven dat we leiden en het onvermogen dat bestaan te aanvaarden. Ik heb altijd een grote belangstelling voor het fantastische gehad en een verlangen aan de andere kant van de spiegel te kijken. Nee, *De tranen van de tijger* is niet fantastischer dan mijn andere boeken. Ze zijn stuk voor stuk fantastisch op hun eigen wijze. En "fantastisch" bedoel ik uiteraard niet als kwaliteitsoordeel. Ik heb me altijd erg aangetrokken gevoeld tot de animistische visie op de wereld, zoals in de cultuur van de Noord-Amerikaanse indianen. Het respect voor alles wat ons omringt. Alhoewel, die vroege samenlevingen zoals die waarin de hoofdpersonen van *De tranen van de tijger* leven, mogen dan in veel opzichten ideaal lijken, ook toen waren de mensen tot onvoorstelbare wreedheden in staat."

Uw verhalen zijn nooit helemaal fantastisch of realistisch, eerder magisch realistisch.

"Ik geloof dat je ook in een fantastisch verhaal de dagelijkse realiteit nooit helemaal los moet laten. Een lezer heeft herkenningspunten nodig om het verhaal als werkelijkheid te kunnen aanvaarden. In *De dorpsgek van Schoonvergeten* bijvoorbeeld zitten fantastische momenten, maar het is zeker geen griezelverhaal."

U bent een bewonderaar van de Vlaamse auteur Jean Ray, een schrijver uit Gent die in het Frans fantastische verhalen en romans schreef?

"Ik heb zijn werk van jongs af aan gelezen. Omdat ik als kind aan de Belgisch-Duitse grens woonde, ben ik opgegroeid in twee culturen. De Germaanse mythen hebben op mij net zoveel invloed gehad als de Latijnse verhalen. Ik voel een grote verwantschap met het werk van Jean Ray. Zijn roman *Malperthuis* komt exact overeen met mijn eigen aspiraties als verteller. Ik heb met de gedachte gespeeld er een stripversie van te maken, maar ik zag ervan af omdat het een onmogelijke opgave is. Bovendien is het boek zo ontzettend rijk dat mijn beelden er niets aan toe zouden voegen. Dat is het mooie van fantastische literatuur: eenieder bedenkt zijn eigen wereld. Wat ik ook zou tekenen, tegenover de fantasie van de lezer zou het altijd tekortschieten."

Uw vader was soldaat in het Duitse leger en u groeide op in een dorp dat half Franstalig, half Duitstalig was.

"Ik zat op een school die vooral Franstalig was en waar ik voor "mof" werd uitgemaakt. Mijn hele jeugd lang heb ik het gevoel gehad dat ik gemarginaliseerd

Fragment uit De tranen van de tijger

werd. Eerst vanwege mijn taal, later vanwege mijn liefde voor jazz, muziek die in het kleine dorpje waar ik woonde door niemand werd begrepen. Ik begon me al weldra te interesseren voor marginalen zoals dwergen en autisten. De autist in *De Wezel* heb ik persoonlijk gekend, de dorpsgek uit *Schoonvergeten* niet, maar wel drie, vier anderen die daar dicht bij in de buurt kwamen. Ik vond bij mensen zoals zij een onvermoede rijkdom en liever dan de voor de hand liggende personages heb ik hen in mijn boeken naar voren geschoven."

Ook in *De tranen van de tijger* komt weer
een dwerg voor. Gedrieën vormen de sjamaan,
de vrouw en de dwerg een soort gemankeerd gezin,
met de dwerg als het kind.

"De sjamaan is de man die bij problemen in het dorp wordt geraadpleegd, maar in de eerste plaats is hij een genezer. Verder heeft hij ook een religieuze taak, want hij onderhoudt het contact met de geesten. Al met al is de sjamaan de leidsman van de stam, maar zijn positie is zeer hachelijk. Als hij een fout maakt, kan hij zonder pardon worden gedood of verjaagd. Dat laatste is de jonge sjamaan in het verhaal overkomen. Hij is een uitgestotene, net als de vrouw zonder schaduw. In bepaalde samenlevingen speelt de schaduw een belangrijke rol, want dat is de plaats waar de ziel wordt gesitueerd. De vrouw, Piesje-op-alle-plekken, is dus haar identiteit kwijt. Voor die twee "verloren personages" vormt de dwerg een verbinding met een bepaald soort realiteit. Hij is een afstammeling van het tijgervolk dat schaduwen eet, zoals de tatoeage op zijn buik bewijst. Voor het verhaal is hij niet beslist noodzakelijk, maar hij heeft een specifieke manier van spreken waarmee ik het ritme van het verhaal kan doorbreken en er een vrolijke noot aan toevoeg."

Het werk doet tot op zekere hoogte aan de albums van Derib denken, zoals *Hij die tweemaal geboren werd.*

"Dat is absoluut waar, maar ik wilde me niet op hetzelfde terrein begeven als Derib. Het leven en de gebruiken van de Noord-Amerikaanse indianen zijn erg gecompliceerd. Er waren enorm veel verschillende stammen, allemaal met hun eigen riten en hun eigen kleding. Je moet als tekenaar erg goed in het onderwerp ingevoerd zijn om geen fouten te maken en je te vergissen. Ik heb elementen ontleend aan de indianen uit British Columbia en de Blackfeet, van alles wat dus. De cyclus van Derib was documentair: mijn verhaal is fantasie. Behalve de in de zweethut opgevoerde zuiveringsriten, die rechtstreeks aan de werkelijkheid zijn ontleend. Zo leven er geen tijgers in Noord-Amerika en we zullen ze er ook nooit in het wild tegenkomen. Ik wilde echter geen poema tekenen die bij een aantal volkeren een grote rol speelt, ook geen paarden trouwens. Ik heb altijd al een verhaal met een tijger willen maken."

Interessante dwerg in Pratt-stijl

Grafisch lijkt uw nieuwe boek dicht bij Hugo Pratt te staan. Dichter in elk geval dan uw vorige albums.

Duidelijk geïrriteerd: "Ik heb het vaker gehoord, maar dit vind ik zelf niet. Ik vermoed dat het komt doordat Pratt een enorme productie had en dat veel van zijn verhalen over indianen gingen. Als je in een grafische stijl een indiaan tekent, lijkt het nogal gauw op Pratt. Misschien is zijn invloed vooral aanwezig in de geest van het verhaal, al die stilte en de platen zonder tekst, waarin de lezer zelf het werk mag doen."

PIETER VAN OUDHEUSDEN & KARIN VAN WELLEN

Plaat uit De dorpsgek van Schoonvergeten

...HUP MANNEN, MAAK LOS DE TROS...
...WE ZIJN ALLEMAAL DE KLOS! VAARWEL ELLENDE, VAARWEL SCHUIT!...
DIE STILTE!... IK ZAL DIE IDIOOT NOG MISSEN!

In het laatste nummer van het legendarische stripmaandblad *(A Suivre)* verscheen een denkbeeldige epiloog bij Comès' klassieker *De dorpsgek van Schoonvergeten* uit 1983. Copyright 2001 bij Casterman S.A. Vertaling: Toon Dohmen. Lettering: Frits Jonker

... EVEN DACHT IK DAT...
ACH, IK WORD OUD!...
...EN WE GAAN NAAR HOLLAND TOE...
MARTINE KING

Wat hebben Lee Towers, een pak bakmeel met pootjes en De band zonder banaan *met elkaar gemeen? Alledrie zijn ze stripfiguren uit de koker van Rob Derks, een bescheiden striptekenaar die subtiele humor met een serieuze ondertoon maakt.*

Samen met drie jaargenoten van de lerarenopleiding tekenen, huurt Rob Derks (26) een studio. In de ruimbemeten en gezellig ingerichte ruimte van studio 0.6 (vernoemd naar het lokaal waarin ze afstudeerden) is het nu echter leeg en koud. Iedereen is met kerstvakantie en de verwarming staat niet aan. In 1992 verhuisde Derks vanuit zijn Brabantse geboortedorp Reek naar Nijmegen. Een jaar later las hij een oproep van *De stripper* in het stripblad *Sjors en Sjimmie* dat zij nieuwe tekenaars zochten. "Ik had mijn hele jeugd al getekend, maar nog nooit iets gepubliceerd. Zij zochten kopij voor nummer acht van *De stripper*, maar later kwam ik erachter dat dit eigenlijk hun eerste editie was. Die cover van nummer zeven die bij de oproep stond, was een truc om mensen te doen geloven dat ze al een tijdje bezig waren.

"In het begin zag *De stripper* er inderdaad niet zo goed uit, dat geef ik toe, maar dat kwam omdat oprichter Sven van der Hart en zijn broer nog met zijn tweeën het blad voltekenden. En die broer kon bovendien helemaal niet tekenen. Inmiddels doe ik samen met René Leisink, die ook hier op de studio werkt, de lay-out en krijgen we voldoende kopij toegestuurd om keuzes te maken. We hoeven nu niet meer alles te plaatsen, zoals in het begin."

De meeste mensen kennen Derks' werk uit *De stripper* of van de dinsdag-editie van de gratis treinkrant *Metro*, waar hij een keer per week een *Pakje Bakmeel*-strook publiceert. Onlangs gaf hij in eigen beheer het boekje *Pakje Bakmeel bakt er wel wat* van uit in de gewaagde oplage van duizend stuks. "Op een gegeven moment moet je toch iets proberen en ik had voldoende werk verzameld. Ik had ook al ideeën in mijn hoofd wie ik verder nog zou benaderen voor een bijdrage, zoals Hans Dorrestijn, wiens lied *De slavink* ik ontzettend mooi vind, en toen moest het er maar van komen. Ik heb het uitgegeven omdat je op die manier potentiële opdrachtgevers iets kunt laten zien dat er goed uitziet. Het alternatief zou zijn dat ik steeds twintig kleurenprintjes opstuur, maar dat oogt minder professioneel. Natuurlijk is het nog niet uitverkocht, maar het loopt redelijk goed."

Het wekt geen verbazing dat koken een van Derks' hobby's is. *Pakje Bakmeel* is een kruising tussen strips over koken en uiteenlopende zaken zoals recepten en een tekst over *De slavink*. "Ik ben steeds op zoek naar nieuwe dingen. Dat hoeven geen wereldverbeterende of ontzettend kunstzinnige verhalen te zijn, maar eerder een idee waar nog niemand aan heeft gedacht. Ik ben ook bezig met een project voor *De band zonder banaan*. Dat wordt een vervolgverhaal over hun tournee in de traditie van de film *This is spinal tap* (een hilarische film van Rob Reiner over een sullige rockband waarbij alles misloopt, GZ). Die strip zal worden voorgepubliceerd op hun internetsite (www.bzb.nl) en ook in het fanclubblad. Wat me aan hun muziek aanspreekt is dat het erg melig is, maar dat ze onderwerpen aansnijden zoals zinloos geweld of honger in Afrika. De hossende menigte heeft dat weliswaar niet door, maar het is niet alleen maar onzin."

Die combinatie tussen humor en ernst is volgens Derks ook wat zijn strips kenmerkt. "Ik houd niet van spottende humor waarin dingen belachelijk worden gemaakt. Ik vind het vervelend als mensen gekwetst worden door een grap als ik het niet zo heb bedoeld. Laatst kregen ze bij de *Metro* ingezonden brieven omdat ik een grap had gemaakt over vloeken. De grap ging juist over niet-vloeken, maar omdat het woord godverdomme er een keer in voorkwam, klommen mensen meteen in de pen. Die hebben de grap niet eens goed gelezen. Meestal is mijn humor redelijk subtiel en zit er een serieuze ondertoon in. Ik wil een probleem of een actuele ontwikkeling aansnijden en gebruik daar dan humor voor."

Een ander stripfiguur van Derks is de toch niet echt serieus te nemen zanger Lee Towers. De strip die hij over de man met de gouden microfoon voor het blad van studentenvereniging Diogenes tekent is eigenlijk ook een 'serieuze grap'. "Ik kreeg een live-elpee van hem op mijn verjaardag. Toen ik later bij iemand een foto boven het bed zag hangen van Lee Towers, begon ik een gesprek over de man en voor je het weet bellen mensen je als hij op televisie is. Ik ben geen echte fan, maar onlangs heb ik wel zijn afscheidsgala bezocht omdat ik vrijkaartjes had gekregen. Aan die strip wil ik geen geld verdienen, maar ik vind het leuk om te doen. Het werkt bovendien in mijn voordeel, want als mensen mijn strip hebben gelezen en weer eens iets over Lee Towers horen, denken ze aan mij."

Derks vertelt dat hij kan leven van zijn werk dat verdeeld is tussen illustraties en strips tekenen en lesgeven aan twee culturele centra. Zijn doel is echter om er 'lekker van te kunnen leven'. "Het liefst wil ik een landelijk bekende strip maken, zoals bijvoorbeeld *Dirkjan* en daar waardering voor krijgen. Ik hoef niet iedere week bij *Waku Waku* te zitten, maar een keer bij *Koffietijd* lijkt me wel relaxed."

GERARD ZEEGERS

www.bzb.nl
www.pakjebakmeel.nl

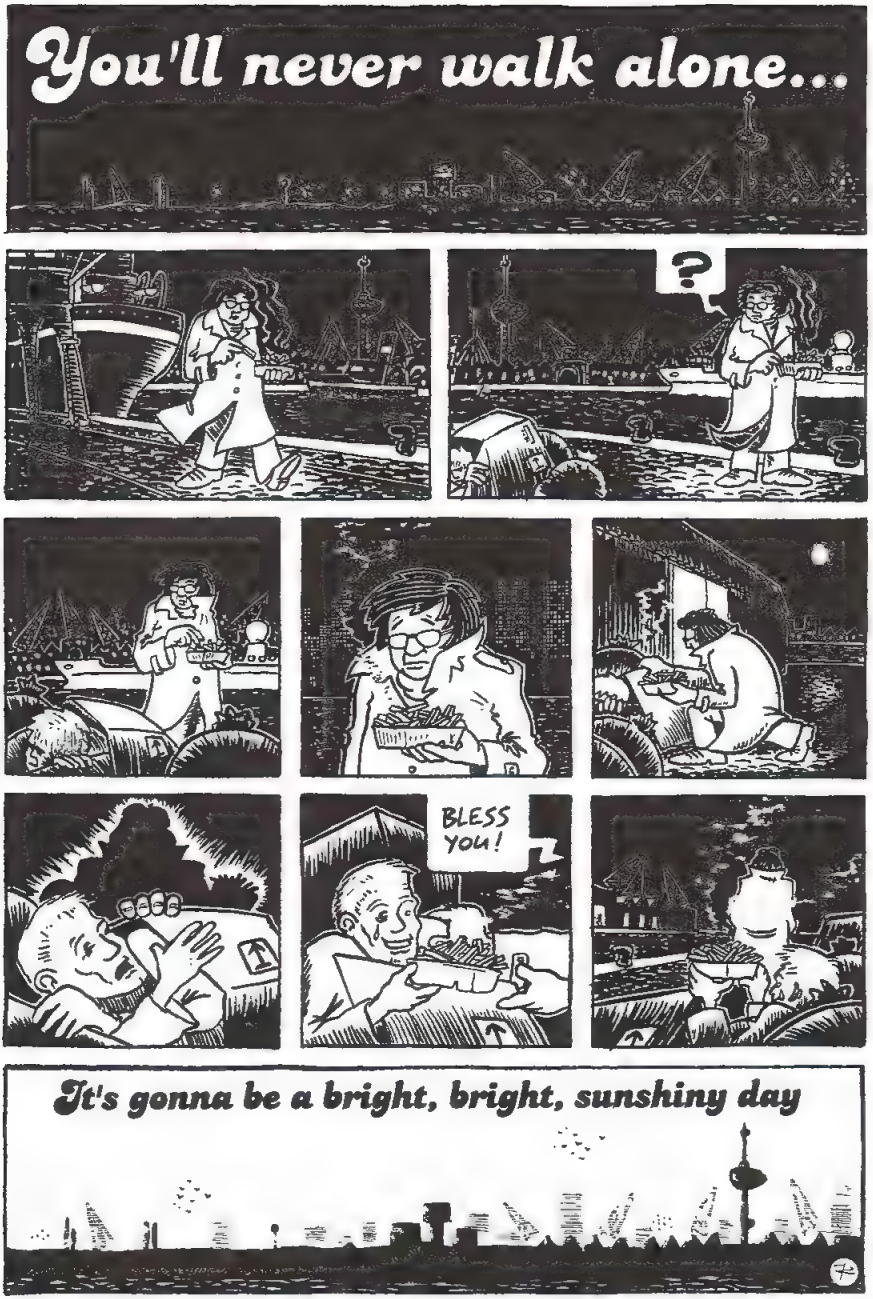
You'll never walk alone...
?
BLESS YOU!
It's gonna be a bright, bright, sunshiny day

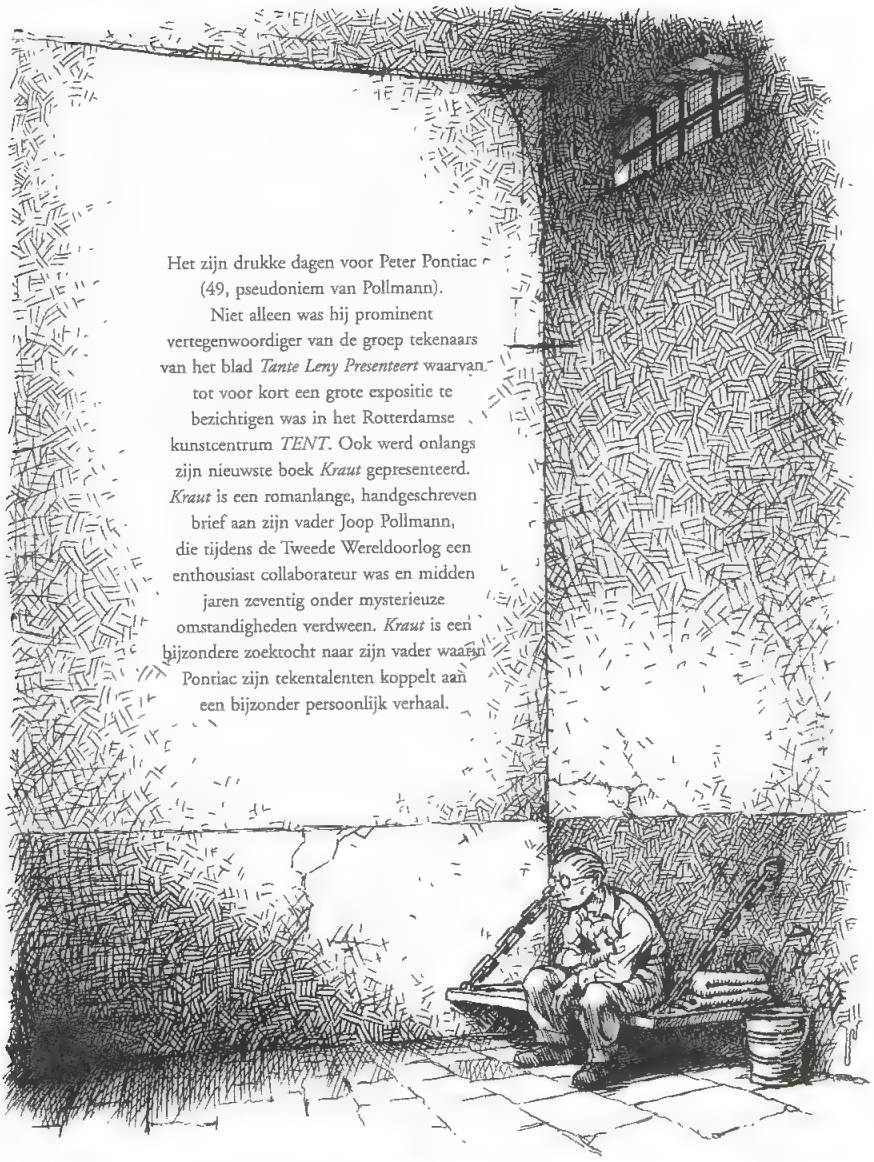

Het zijn drukke dagen voor Peter Pontiac (49, pseudoniem van Pollmann). Niet alleen was hij prominent vertegenwoordiger van de groep tekenaars van het blad *Tante Leny Presenteert* waarvan tot voor kort een grote expositie te bezichtigen was in het Rotterdamse kunstcentrum *TENT*. Ook werd onlangs zijn nieuwste boek *Kraut* gepresenteerd. *Kraut* is een romanlange, handgeschreven brief aan zijn vader Joop Pollmann, die tijdens de Tweede Wereldoorlog een enthousiast collaborateur was en midden jaren zeventig onder mysterieuze omstandigheden verdween. *Kraut* is een bijzondere zoektocht naar zijn vader waarin Pontiac zijn tekentalenten koppelt aan een bijzonder persoonlijk verhaal.

Een lekkere biefstuk en geen boekie

In Kraut rekent Peter Pontiac af met zijn foute vader

Het is een mooie, heldere winterdag in het rustige Bussum, waar Pontiac al jarenlang woont. Met enig leedvermaak vertelt hij dat hij zijn 'weermuisje' het goed had laten voorspellen op de voorplaat van het Algemeen Dagblad, waarvoor hij elke dag een tekeningetje bij de weersvoorspelling maakt, maar dat het onderschrift in de krant regen voorspelde. "Het KNMI heeft het zo vaak mis. Ik luister altijd naar Radio Noord-Holland. Tegen eenstijd melden ze wat voor weer het wordt en dan maak ik even snel zo'n muisje." Het weermuisje is al zeven jaar de enige vaste inkomstenbron van Pontiac, die verder als freelance-illustrator werkzaam is voor onder andere *NRC Handelsblad* en jarenlang de artikelen van muziekblad *Oor* van illustraties voorzag.

Weermuis voor AD

Pontiac vindt Bussum ook niet de meest opwindende stad om te wonen, maar heeft er vrede mee, ondanks dat er 'geen fuck te doen is'. Het voordeel van die rust is dat niets hem kan afleiden. "Ik ben hier in 1984 naartoe gevlucht omdat de ex-man van mijn huidige vrouw dreigde mijn vingers te breken. Dat was een vrij serieuze dreiging, dus verdween ik maar even uit Amsterdam. Bovendien moest ik opeens voor de drie kinderen van mijn vrouw zorgen. Op het ene moment ben je nog een junk en plotselinig ben je huisvader. Ik kende Bussum al en de oude huizen en het groen spraken me aan. Ik was ook moe van al die hektiek van de kraakpanden waarin ik jarenlang heb gewoond. Al die idioten de hele tijd om je heen. Hier huur ik nu voor weinig geld een halve villa en eigenlijk is Bussum een buitenwijk van Amsterdam."

In zijn atelier beantwoordt Pontiac geduldig en met zachte stem mijn vragen. Op televisie zullen we hem echter niet snel zien. "Ze wilden me in een talkshow hebben, maar dat zag ik absoluut niet zitten. Ik heb namelijk last van het Bergkamp-Salingersyndroom (respectievelijk de voetballer Dennis Bergkamp die vliegangst heeft en de schrijver J.D. Salinger, bekend van *Catcher in the rye*, GZ). Bergkamp omdat ik niet kan en Salinger omdat ik niet in zo'n zaal met publiek wil praten over mijn boek. In een andere vorm, zoals een reportage, zou ik wel op tv willen verschijnen. Maar in zo'n zaaltje met publiek en dan ook nog over zo'n beladen onderwerp als mijn vader die fout was in de oorlog... Als Hanneke Groenteman van *De plantage* zo'n vraag zou stellen als 'En Peter, hoe voelt het nu om eens een echt boek gemaakt te hebben?' zou ik helemaal dichtklappen." Pontiac noemt de overgang van lange tijd in volstrekte eenzaamheid doorwerken aan het boek en de plotselinge aandacht en publiciteit nu het in de winkels ligt, 'met de blote kont op de markt staan'.

Hij kon zolang ongestoord aan het boek werken door een subsidie van het Fonds voor beeldende kunst en architectuur, waarvan recentelijk ook andere striptekenaars profiteerden, zoals Barbara Stok en Guido van Driel. Pontiac kreeg zelfs twee keer een positieve reactie van het fonds. "Ik kreeg een tip dat ze misschien ook beurzen aan striptekenaars zouden geven. Formulier aangevraagd en Lian Ong heeft me toen een kopie gestuurd van haar aanmeldingsformulier, zodat ik een voorbeeld had. Het ging heel soepel, want ik kreeg zonder problemen die beurs. Toen het geld na een jaar op was en ik pas op de helft van Kraut was, dacht ik, what the heck, en probeerde het nog een keer. Tot mijn stomme verbazing lukte het weer. Ik heb het alleen niet zo verstandig gebruikt. We zijn er iets romiger van gaan leven en hebben allerlei dingen aangeschaft die we al lang wilden, zoals een kleuren-tv. Tot afgrijzen van de kinderen hadden we altijd een zwartwit-toestel. Anderen, zoals Guido van Driel, hebben echt geïnvesteerd met het geld en bijvoorbeeld een documentaire gemaakt. Het fijnst aan die beurs was dat ik geen opdrachten meer hoefde aan te nemen en fulltime aan het boek kon werken."

Ballpoint

Voor Pontiac stond de afgelopen tijd in het teken van terugblikken, want naast de zes delen van zijn *Reviews* waarin hij zijn archief publiceerde (waarvan er nog een moet volgen) en de zoektocht naar zijn vader, nam hij ook deel aan de expositie rond het jaren zeventig 'undergroundtijdschrift' *Tante Leny Presenteert*, waarvoor hij jarenlang tekende. Hij werd destijds door zowel Joost Swarte, die toen het blad *Modern Papier* uitgaf, als door Evert Geradts, die *Tante Leny* was begonnen, gevraagd. "Het was eind jaren zestig en ik woonde toen in een commune in Leiden. Naast de verkoop van hasj en trips, voorzagen we in ons levensonderhoud door songboeken te maken. We luisterden naar platen van de Stones en Dylan, schreven de teksten op en bundelden die. Ik maakte dan de voorplaat.

Fragment uit bijdrage aan Tante Leny presenteert

Nadat het eerste boek over de Stones uitkwam kreeg ik brieven van Swarte en Geradts. Even later meldde ook Willem de Ridder zich, die een illustratie had gezien die ik voor de Amsterdamse 'headshop' had gemaakt en kon ik ook voor *Hitweek* aan de slag.

Tijdens de expositie verbaasde ik me er vooral over dat ik destijds zo ongelofelijk klein tekende. Toen ik al die bladen uit die tijd bij elkaar zag hangen, voelde ik opeens ook met terugwerkende kracht trots voor die beweging."

Door zijn werk uit die tijd kreeg Pontiac jarenlang het predikaat 'undergroundtekenaar' opgeplakt. Inmiddels vindt hij dat een achterhaalde term. "Ik vond het niet verbazingwekkend dat ik altijd zo werd genoemd, als je ziet wat ik voor werk heb gemaakt, maar een tekenaar als Eric Schreurs, die tegenwoordig bij iedereen op het nachtkastje ligt, zou zo in *Tante Leny* geplaatst kunnen zijn. Het verschil met mensen als Schreurs en De Kort is dat zij humorstrips maken en daardoor veel beter verkopen. Ik heb ook wel humor, maar maak geen vette grappen."

De drukke *Tante Leny*-tekenstijl, die ook wel 'psychedelisch' wordt genoemd, heeft volgens Pontiac een praktische oorzaak. "De voorplaten uit die tijd werden allemaal met de hand gemaakt, omdat er nog geen computers waren. Er was weinig geld en we konden dus geen vierkleurendruk betalen. We moesten met behulp van rasters vier verschillende platen maken om toch die kleuren te krijgen. Dat ambachtelijke aspect is tegenwoordig helemaal verdwenen. Nu knallen ze er met de computer zo een gelikte flyer voor een houseparty uit. De extreme drukte van de tekeningen is misschien ook te wijten aan de drugs die werden gebruikt. Je geeft het 'exploding mind' weer en je blijft maar tekenen als je stoned bent. In mijn geval heeft dat ook te maken met 'horror vacui', een angst voor de leegte. Uit onzekerheid metselde ik het papier altijd helemaal vol. Er zit dan altijd wel een virtuose vondst tussen, waardoor ze je niet kunnen pakken. Tegenwoordig is dat minder, maar ik verwerk nog steeds veel details in mijn tekeningen. Blijkbaar wil ik de aandacht van een lezer graag vasthouden, als ik die eenmaal te pakken heb."

Generaal-econoom en hv. zeg Pollman

Wanneer en waardoor veranderde je tekenstijl?

"Dat heeft te maken met het medium waarmee ik werk. Vroeger gebruikte ik altijd een rottringpen en dan ga je vanzelf klein werken. Toen ik met Willem de Ridder en nog wat mensen in Italië woonde en we allerlei projecten deden, moest ik eens een voorplaat maken voor een seksblad. Die vrouw moest een enorme haarpartij hebben en dan is een penseel handiger. Vanaf dat moment heb ik heel lang met penseel gewerkt. Tegenwoordig gebruik ik een ballpoint (houdt triomfantelijk een doodnormale bic-pen omhoog) omdat het lekker achteloos werkt en de spontaniteit in de tekening blijft. Dat begon toen ik op vakantie was en ik zin had om te tekenen. Ik had alleen een ballpoint bij me en toen merkte ik opeens hoe fijn het werkte. Ook de kleurenillustraties maak ik met dat soort pennen." Pontiac trekt ergens een la open en haalt er een wanstaltig dikke 'zoveelkleurenpen' uit. "Dan gebruik ik dit soort dildo's die je bij Bart Smit kunt kopen; deze heeft zelfs ook nog geurtjes. Het is echt een feest om met dit soort proletarisch materiaal te werken."

B-kunstenaar

Pontiac heeft zichzelf het tekenen aangeleerd. Als klein kind tekende hij al veel, terwijl andere kinderen buiten speelden. "Ik was niet goed in sport. Als er ploegen werden samengesteld, werd er gevochten omdat ze mij niet in het team wilden. Ter compensatie deed ik extra mijn best op tekenen, omdat anderen dat niet konden."

Na de Mulo heeft hij geen officiële kunstopleiding gevolgd. Hij werd afgewezen bij de Rietveld-academie en op de Vrije Academie in Den Haag hield hij het maar twee maanden vol. "Daar maakten ze allemaal kunst waar ik niet zoveel van begreep. Ik ging altijd samen met een vriend naar een leeg lokaal om een jointje te roken en te tekenen. De enige les die we volgden was 'psychodrama'. Daar dansten dan een paar naakte meisjes, waarvan je een snelle impressie moest tekenen. Eerlijk gezegd kwam daar nooit zoveel van terecht. Achteraf vind ik het wel leuk om te kunnen zeggen dat ik autodidact ben."

Als invloeden noemt Pontiac de in zijn stijl duidelijk herkenbare Robert Crumb en Will Eisner, maar ook Henk Sprenger en Hans Kresse hebben een grote rol gespeeld. Nieuwe tekenaars volgt hij wel, maar koopt hij mondjesmaat. Eerst wil hij zijn oude boeken terug hebben, die hij is kwijtgeraakt of ooit heeft verkocht om zijn verslaving te kunnen betalen. "De laatste tijd heb ik vooral veel oude *Tante Leny's*, een paar *Zap*-comics en herdrukken van EC-comics gekocht. Vooral die laatste zijn voor mij de hoge school van de strip. De combinatie van het ordinaire medium, dat soms ook nog eens slecht getekend is en de literaire pretentie die die strips hebben, vind ik erg goed werken. Tijdens het inrichten van de *Tante Leny*-expositie maakte ik een muurschildering. Een medewerker van *TENT* vroeg hoe ik het vond om dat te doen. Ik vertelde hem dat ik het wel interessant vond om als B-kunstenaar zoiets in een A kunsttempel te maken. Toen had ik blijkbaar een gevoelige snaar geraakt, want hij bleef er maar over doorzeuren. Ik vind het juist helemaal niet erg om B-kunstenaar te zijn. Wat is er tenslotte mooier dan kauwgomplaatjes voor nozems te maken?"

Zo'n opmerking maakt meteen duidelijk waar Pontiacs interesses liggen, namelijk bij de populaire cultuur. Al decennialang houdt hij zich bezig met het portretteren van popmuzikanten. Eerst voor de songboeken en voor *Hitweek*, toen voor *Muziekexpress* en daarna ongeveer tien jaar bij muziekblad *Oor* en hij illustreerde de bundel muziekessays van Roel Bentz van den Bergs *De luchtgitaar*. In het humoristische boekje *Lost in the Lowlands* vertelt Pontiac hoe hij samen met de bevriende tekenaar Typex (die tegenwoordig voor *Oor* tekent) op dit festival een schilderopdracht voor een platenzaak uitvoerde. In het begin van het boek uit hij zijn onvrede over het feit dat *Oor* geen zin had om het werk dat

hij voor het blad had gemaakt te bundelen. "Ik was het boek al aan het lay-outen, maar ze voelden er helemaal niets voor. Dat vond ik echt jammer, want ik kan het niet allemaal kwijt in de *Reviews*. Overigens heb ik niet het gevoel dat Typex mijn baantje heeft ingepikt. Ze waren gewoon uitgekeken op me en wilden iemand anders. Het spijt me wel dat ik niet meer voor *Oor* werk, want ik vind het ontzettend leuk om over popmuziek te tekenen. Mijn houding ten opzichte van muzikanten is in de loop van de tijd wel veranderd. In de jaren zeventig was ik nog een echte fan en vond ik het een eer om die tekeningen te maken omdat dat mijn helden waren. Als je ouder wordt, draag je mensen niet meer op handen. Dan word je invalshoek iets cynischer en neem je meer afstand."

Antilliaanse ploertendoder

Via de muziekillustraties kwam Pontiac terecht bij de literaire uitgever Podium, voor wie *Kraut* de eerste strippublicatie is. Voor Podiums geflopte popliteraire tijdschrift *Payola* (smeergeld voor diskjockeys) maakte hij een strip over de band *16 Horsepower*. Op een borrel kwam hij daarna een redacteur van Podium tegen, die geïnteresseerd was in Pontiacs voornemen een boek over zijn vader te maken. Toen Pontiac later een brief kreeg waarin officieel opdracht werd gegeven voor het boek, ging 'de zweep erover' en begon hij hij full-time aan het boek te werken.

Aan de hand van archiefmateriaal en persoonlijke herinneringen vertelt Pontiac in *Kraut* (Engelse equivalent voor 'mof'; het bargoense woord 'krauten' betekent 'er vandoor gaan') het verhaal van zijn vader Joop Pollmann. Hoe zijn vader opgroeide in een katholiek middenstandsgezin in Leiden, hoe hij gegrepen werd door de dynamiek van het fascisme en zich aansloot bij het katholieke Zwart Front en later de NSB en vervolgens voor de nazi's oorlogscorrespondent werd. Na de oorlog belandt Pollmann als collaborateur in het interneringskamp Duindorp en heeft hij moeite zijn draai weer te vinden. Hij krijgt vijf kinderen, wordt journalist voor *Libelle* (columnist Ans Brinkers) en *Story*, maar door manische depressiviteit en alcoholisme gaat het mis. Na de scheiding heeft hij nauwelijks nog contact met zijn kinderen en in 1978 is hij hoogstwaarschijnlijk verdronken op Curaçao. Hoogstwaarschijnlijk, want zijn verdwijning is nooit helemaal opgehelderd, maar alle aanwijzingen duiden in die richting.

Pontiac begint het boek, dat geheel in de vorm van een brief is geschreven, met een schets van het einde van zijn vader en eindigt met een aantal mogelijke alternatieve scenario's. Pontiac heeft menig archief doorgespit om gegevens te controleren en onderzoek te doen, en gebruikt veel materiaal uit een koffer die hij al jarenlang in bezit heeft. Uit die koffer viste hij onder andere jeugdtekeningen en gedichten van zijn vader op, waardoor een bijna compleet beeld ontstaat hoe Pollmanns leven zich in deze richting heeft kunnen ontwikkelen. Een ding heeft Pontiac echter bewust nagelaten en dat is een onderzoek op Curaçao

"Ik heb het overwogen, maar ben uiteindelijk niet gegaan om een paar redenen. Ten eerste is het best mogelijk dat hij, zoals ik suggereer, echt vermoord is. Als ik daar dan ga rondneuzen en allerlei mensen vragen ga stellen, heb je kans dat ik ook zo'n Antilliaanse ploertendoder in mijn nek krijg. (lachend) Daar had ik geen zin in. Een andere reden is dat ik al zoveel materiaal had verzameld en ik bang was dat de Curaçao-periode een te grote rol zou gaan spelen. Ik vind het ook leuk om dingen door het filter van mijn fantasie te vertellen. Ik heb een keer een strip gemaakt over Parijs en toen heb ik ook op mijn herinneringen vertrouwd. Dan heb ik liever een beetje een knullig Parijs straatbeeld, dat dan wel mijn straatbeeld is, dan een perfect gedocumenteerde tekening. Dat vind ik niet interessant en er zijn genoeg tekenaars die dat goed doen. Mensen zeggen vaak tegen me dat ik geen auto's kan tekenen. Dan zeg ik: 'als je goede auto's wil hebben, moet je *Michel Vaillant* lezen'. Ik ben gewoon niet geïnteresseerd in exacte weergave van dingen. Het gaat mij om het gevoel en de ziel van iets."

WE WE'RE DONE! (FOR THE MOMENT) A MASTERPIECE! COMBINING SOME OF OUR COMIC-CHARACTERS, C.O.'T OF OUR RESPECTIVE CHOICE (MI... DUTCH PUNK-BAND "HUMAN ALERT") THE LOWLANDS-LOGO ABOUT GOT SICK, AND BECAUSE THE TENT NEXT TO US WAS RENTED BY MTV-THAT GLOBAL CORRUPTER OF CORE-SUCKING CHILDR... IT SEEMED A GOOD IDEA TO PUT AN AXE T.V.SET FEATURING TH...
Plaat uit Lost in de Lowlands

Nozems

Uit *Kraut* komt een beeld naar voren van zijn vader als een volbloed fascist die ook na de oorlog zijn lesje niet heeft geleerd. Hij blijft Duits-georiënteerd, praat nooit over de oorlog en doorspekt zijn conversatie met dubieuze opmerkingen. Pontiac heeft als tiener altijd ruzie gehad met zijn vader en nadat hij op achttienjarige leeftijd het huis uitging is er nauwelijks sprake geweest van contact. Het moet dan extra pijnlijk voor hem zijn geweest om overeenkomsten te ontdekken met zijn vader. "Ik ben natuurlijk zijn zoon, dus zijn er eigenschappen die we delen. Wat me opviel was zijn artikel voor het Zwart Frontblad *De Weg*. Daarin fulmineert hij tegen jongelui die nergens anders voor warmlopen dan 'kitschfilms en vlotte dancings'. Opeens drong het tot me door dat ik me ook in dit soort termen heb uitgelaten. Mijn broer Joost heeft ooit voor *De Waarheid* een serie interviews gedaan met kunstenaars en hij had er nog een nodig. Toen heeft hij

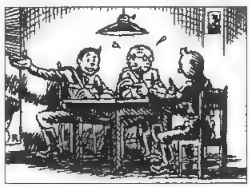
Overleg tussen "foute" Suske Pollman en Kuifje

mij geïnterviewd, maar niet verteld dat we broers waren. In die tijd regeerde de ernst in mijn hoofd en de titel van het stuk luidde: 'Ik weiger nog langer mijn pen ten dienste te stellen van het najagen van genot'. Een ontzettend schijnheilige opmerking en er zit hetzelfde brallerige toontje in van mijn vader. Misschien heb ik wel een beetje dezelfde kanselneigingen als hij."

Een andere parallel die Pontiac in het boek trekt is die tussen de opstandigheid van zijn vader en de rebellie van de tegencultuur van nozems of punks. "Ik probeerde me voor te stellen hoe cool mijn vader zich gevoeld zou hebben in zijn stoere nazi-uniform, want dat was toen nog een daad van anti-establishment. Ik vergelijk hem dan wel met nozems, maar ik zeg er tegelijkertijd bij dat nozems nooit bevolkingsgroepen hebben uitgemoord."

Vaak hoorde je de smoes dat mensen 'niets afwisten' van de jodenvervolging en zich als een willoos dier hebben laten meeslepen door de gebeurtenissen. Met het tekenen van zijn vader die met Kuifje en Suske aan tafel overlegt hoe ze het best de propaganda kunnen aanpakken, deelt Pontiac daarom een subtiele, maar stevige sneer uit aan twee overbekende 'onwetende' collega's. Hoe zat dat eigenlijk met zijn vader?

"Op een gegeven moment waren de Duitsers het gekissebis tussen Zwart Front en de NSB zat en hebben ze de eerste verboden. Mijn vader wilde toch graag mee in de strijd en hij sloot zich aan bij de NSB. In de brief die hij toen aan de NSB schreef uit hij een paar kritiekpunten. Hij verwijt ze onder andere inconsequent en slap gedrag ten opzichte van het antisemitisme, omdat aanvankelijk ook joden lid konden worden. Dan weet je dat hij absoluut niet onschuldig is geweest. Daarom heb ik ook die briefvorm zo strak volgehouden; ik neem hem dit soort dingen kwalijk en dat wil ik rechtstreeks tegen hem zeggen. Het is niet alleen een literaire vorm.

Dat er iets vreselijks met de joden zou gaan gebeuren, was tot mijn verbazing al heel vroeg bekend. In een Engels boek vol antisemitistische Duitse gruwelverhalen, *The yellow spot* uit 1934 staat een verhaal over de Duits-joodse, anarchistische dichter Erich Mühsam en hoe die gemarteld is. De Engelsen wisten dus het dus toen al. Dat beeld van Mühsam liet me niet los en dat heb ik gebruikt als symbool om de hele jodenvervolging in samen te bundelen. Aanvankelijk koesterde ik het plan om het boek te laten eindigen met een in lompen gehulde Mühsam die mijn vader zou wurgen in de Daaiboobaai, maar Frits Jonker, die ik het boek liet lezen, smeekte me dat niet te doen omdat het veel te pathetisch was."

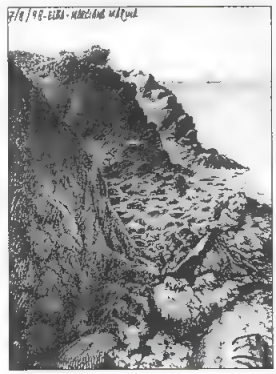

Vakantietekening

Parkietje

Na de honderd pagina's lange inleiding over hoe zijn vader van baby tot fascistische twintiger opgroeide, begint de oorlog. Het spreekt voor zich dat zijn vader in zijn nopjes was met de Duitse overheersing en zo snel mogelijk dienst nam in het leger van de bezetter. Hij wordt in 1943 oorlogscorrespondent en leidt gedurende twee jaar een bijzonder avontuurlijk leven. Pontiac heeft er bewust voor gekozen dit element tot een minimum te beperken, omdat hij geen *Triumph des Willens* (propagandafilm van Leni Riefenstahl waarin de nazi-symboliek verheerlijkt werd) wilde maken voor zijn vader.

"Die oorlogstijd heb ik zo snel mogelijk er doorheen gejaagd, als een mitrailleurvuur. Ik wilde zijn avonturen niet glorifiëren met mooie panoramische tekeningen. Romantisering moest absoluut voorkomen worden. Ik noem het zelf 'mit Siebenmeilsstiefel den Krieg entdurch' in mijn 'Ersatzgerman'. Dat werkt toch erg goed, want het leest nu zoals het ook voor hem moet zijn geweest: een waanzinnig hectische tijd waarin hij veel heeft meegemaakt. Waarschijnlijk heeft hij zijn hele leven op die twee jaar teruggekeken met het idee: 'dat heb ik allemaal meegemaakt'. Daarna viel hij in een ontzettend gat en daarom heb ik ook het verteltempo een stuk lager gemaakt en zit die paginagrote tekening in het boek waarin hij in de cel zit. Dat moet opeens een oorverdovende stilte zijn geweest."

De mogelijkheid dat zijn vader niet is omgekomen op de Antillen houdt Pontiac met flink wat reserves open in een van zijn scenario's. Wil hij eigenlijk echt dat zijn vader dan deze brief zou lezen?

"Ja, maar dan wil ik niet in dezelfde kamer zitten als hij het gaat lezen. Als ik een brief terug kreeg zou ik behoorlijk schrikken. Mijn broer is van mening dat mijn vader het boek geweldig zou vinden. Er is ook iets raars met het boek aan de hand, want het zetduiveltje heeft op een merkwaardige, bijna voodoo-achtige manier toegeslagen. Op het silhouet voorin het boek is een stukje papier gevallen, waardoor het net lijkt alsof mijn vader het puntje van zijn tong uitsteekt; lekker puh! Daar schrok ik van, want waarom nu precies op dat plekje?"

Na al het werk dat hij in *Kraut* heeft gestoken is Pontiac dik tevreden met het resultaat. Hij noemt het boek een 'echte biefstuk die je op tafel legt en geen boekie'. "Het is een loodzwaar boek geworden, al heb ik het verluchtigd met een paar grapjes. Daarom wil ik ook niet naar de televisiestudio, het is gewoon te zwaar. Als het nu over mijn dode parkietje zou gaan. Een tijd geleden had ik eigenlijk een Pincet-boekje moeten maken, maar na lang smeken kreeg ik uitstel. Ik vind het hartstikke jammer dat die reeks inmiddels afgelopen is, want ik had al een verhaal bedacht over mijn parkietje. De dochter van mijn vrouw kreeg een baby en toen moest dat vogeltje weg. Ik nam hem in huis en hij heeft hier zeven jaar lang vrolijk rondgevlogen. Ik had een ontzettend goed contact met dat beestje; spelen, lachen. Dat vogeltje is dus onlangs overleden. (lachend:) Ik had graag een boekje over zijn leven willen maken, naar analogie van mijn vader."

Gerard Zegelaar

Zone 5300 en Uitgeverij De Harmonie hebben de handen ineengeslagen om een reeks stripalbums te realiseren onder de noemer **Collectie De Wilde Vaart**. De eerstgeborene uit deze gepassioneerde rela-

tie is *Hallo, hier is Eefje Wentelteefje*. Het album bevat een fraaie verzameling pagina grote of strooklange verhalen die deels reeds in bladen zijn verschenen. Over het algemeen wordt gebruik gemaakt van de vertrouwde steunkleuren, maar daarnaast zijn er ook enkele fraaie kleurenpagina's te bewonderen. Eefje is overal te koop zolang men maar bereid is te betalen. JH

Met ijzeren regelmaat verschijnt **De stripper** waardoor nummer 49 nu alweer in een aantal stripwinkels te vinden is. Dit keer onder andere een kerstverhaal van Reinder Dijkhuis, het laatste deel van het aventurenverhaal *Salonski-Beira* van Jasper Vink en veel humorstrips. Informatie over hoe je dit blad kunt verkrijgen: stripper@zipper.demon.nl GZ

De Lier, het huisperiodiek van Danny Steggerda gaat er steeds mooier uitzien. Het jongste winternummer is verpakt in een fraai ontworpen kleuromslag en bevat weer het nodige werk van eigen hand. Steggerda maakt fragiele verhalen waarbij inhoud en vorm perfect op elkaar aansluiten en die een geheel eigen sfeer ademen. De gasten Nico Schaap en Jacob van Maerweijck bewijzen hoe moeilijk balanceren het is op zo'n teer koord. *De Lier* verschijnt vier keer per jaar en een abonnement is te verkrijgen door *f* 17,50 te storten op giro 5870513 ten name van Danny Steggerda in Den Haag. JN

Ook losgerukt van hun tekentafels hebben stripmakers vaak nog veel te vertellen Dat blijkt maar weer eens uit **Will Eisner's Shop talk**, een bundel interviews van de oude meester met collega-auteurs (Dark Horse; $ 19.95). Eisner stopte zijn pijp en voelde Amerikaanse comics-grootheden als Milton Caniff, Harvey Kurtzman en Jack Kirby aan de tand. De interviews verschenen een kleine twintig jaar geleden al eens in Eisners *Spirit Magazine*, maar zijn nog steeds de moeite van het lezen waard. Wie liever moderne Europese strips leest, kan uitzien naar de monografie **Baudoin** die Philippe Sohet samenstelde over deze innemende auteur uit Nice (Mosquito; FF 120; ISBN 2-908551-31-4). Geheel in de traditie van uitgever Mosquito, die eerder al monografieën bracht over o.a. Andreas, Juillard en Schuiten-Peeters, biedt het boekje een uitgebreid vraaggesprek met de man, verluchtigd met mappen vol exclusief tekenwerk. Voor de moderne comicsliefhebbers, tenslotte, schreef Mark Salisbury met **Artists on comic art** een zeer lezenswaardig boekje vol (Titan Books; ISBN 1-84023-186-6; GBP 14.99). Salisbury interviewde auteurs als Frank Miller, Dave McKean en Jim Lee over hun werkwijze als striptekenaar. Hij deed dat met kennis van zaken en een vlotte pen, waardoor *Artists on comic art* net zo'n standaardwerk is geworden als Salisbury's eerdere interviewbundel *Writers on comic scriptwriting*. TD

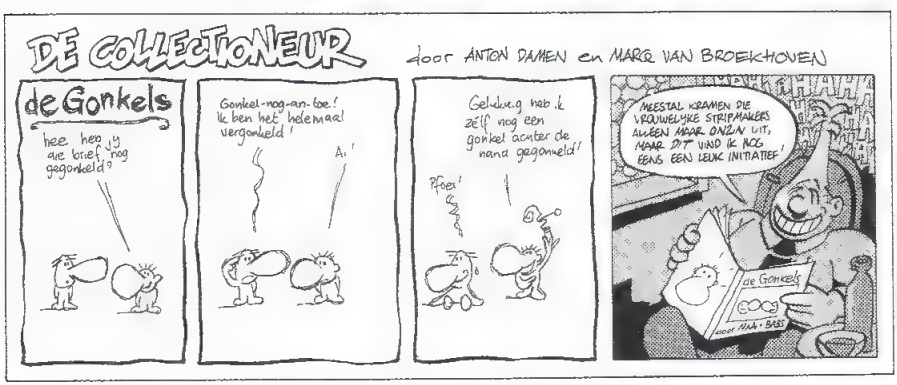
DE COLLECTIONEUR
door ANTON DAMEN en MARC VAN BROECKHOVEN
de Gonkels
hee heb jij die brief nog gegonkeld?
Gonkel-nog-an-toe! Ik ben het helemaal vergonkeld!
Gelukkig heb ik zelf nog een gonkel achter de hand gegonkeld!
Pfeet!
MEESTAL KRAMEN DIE VROUWELIJKE STRIPMAKERS ALLEEN MAAR ONZIN UIT, MAAR DIT VIND IK AL EENS EEN LEUK INITIATIEF!
de Gonkels
door MAX + BABS

Het is schrikken, zo schreven we al in het redactioneel. Wellicht dat de droefstemmen de ontwikkelingen bij **Casterman** ook te maken hebben met de overgang naar alweer een nieuwe eigenaar. Dat wil zeggen, nadat Flammarion de Belgische uitgever vorig jaar overnam, is Flammarion nu zelf overgegaan in de handen van het Italiaanse mediaconcern Rizzoli Corriere della Sera. TD

Jaren geleden verwende Michiel van de Pol de redactie van dit blad regelmatig met de toezending van zijn strips. Spontane plaatjes in een schichtige lijnvoering ondersteunde absurde maar consequent volgehouden grappen en hilarische situaties. Tijdens een kortstondige, maar rampzalige relatie met de redactie van *SjoSji* werd echter elke spontaniteit uit zijn werk weggeredigeerd zodat er slechts harkerige, futloze plaatjes overbleven. Een langdurige sulte trad in en Van de Pol leek zich definitief van het medium te hebben afgekeerd. In het laatste kwartaal van het vorige jaar verscheen echter plots een autobiografisch album op volwassen formaat bij uitgeverij de Prom. In **Medicijnman of het getekende leven van Michiel van de Pol** verhaalt Van de Pol over kleine belevenissen en hanteert daarbij de tekenpen weer op een wijze die de goede, oude tijd in herinnering brengt. Zo teken je een posttraumatische stripbladdepressie weg. Nu nog interessante verhalen bedenken en we kunnen weer juichen. *Medicijnman* is te vinden in de goedbevoorrade stripwinkel. JN

Op het eerste gezicht lijkt het werk van Anuka simpel en onbeholpen. In het boekje **Lia & Lex** blijkt bij nadere beschouwing regelmatig geëxperimenteerd te worden met het zo sober mogelijk weergeven van ingewikkelde emoties zonder daarbij een letter tekst te gebruiken. Niet elk experiment is even geslaagd, maar sommige pogingen zijn zeer geslaagd. JN

Vier jaar geleden doken **Rossi** en **LeTendre** met veel succes de Griekse oudheid in. Hun enkel in het Frans verschenen strip *La gloire d'Héra* bood een overrompelende mix van mythologie, Spielbergiaans drama en Cuvelier-achtige sensualiteit. Kennelijk waren de auteurs eveneens ingenomen met het resultaat, want in het stripblad *Bo Doi* loopt inmiddels de voorpublicatie van hun *Tiresias: L'outrage*. Opnieuw een meeslepend verteld verhaal in een Grieks-antieke setting. Te verschijnen bij Casterman-Frankrijk, dus een Nederlandse vertaling lijkt vooralsnog helaas allesbehalve waarschijnlijk. TD

Zone 5300 heeft het voor elkaar gekregen! In nummer 52, nu in de winkels te koop, een lang verhaal van Bert van der Meij. Ooit is hij eraan begonnen voor het tijdschrift *Wordt Vervolgd*. Een strip over filmgeschiedenis die start in zwart-wit en eindigt in kleur. Hoera, hulde voor deze actie. Verder mogen de lezertjes zich verlekkeren in de creativiteit van het Lameloscollectief en heeft Pieter van Oudheusden de tekenaar van Jan Jaap, Jan Vriends aan het werk gezet aan een strip met de titel *Nadia*. De Acacialaan heeft een zusje! Ze staat in Zone en haar naam is Art-gallery.

DE BEST VERKOCHTE STRIPS VAN DE MAANDEN NOVEMBER & DECEMBER 2000

SERIES

1	**Largo Winch 11: Golden Gate**	
2	**Suske en Wiske 267: Lilli Natal**	
3	**Elfquest 55**	*Talent is back, maar kan het niet in een wat russiger tempo?!*
4	**Dirkjan 4**	
5	**Rechter Tie 1: Chrysant**	
6	**XIII 14: Staatsgevaarlijk**	
7	**De Barbaren 5: In de maan van de Vikingen**	
8	**Hans 12**	
9	**Alfa 5**	
10	**Willems wereld 4**	

OVERIG *)

No Limits (Derib)	1	
Blauwe rook (Pellejero/Lapiere)	2	
Deogratias (Stassen)	3	
Atalante 1 (Crisse)	4	
De boom van de twee lentes (Will en vrienden)	5	

De Zet-Lijst komt tot stand dankzij de volgende winkels: Balloon Express, Het Besloten Land, De Boekenhalte, Eppo, Franka, Gilles de Geus, Gobelijn, Het land van langvergeten, Lambiek, Leidse Stripshop, Miekel's Striptiek, Paard van Troje

Ook het commentaar is afkomstig van de deelnemende winkeliers

*) De lijst "overig" bevat one-shots, tweeluiken en trilogieën

DE COLLECTIONEUR
door ANTON DAMEN en MARC VAN BROEKHOVEN
DE EERSTE LEZING IS UIT HET EVANGELIE VOLGENS MATTEÜS. BOEK 5, BLADZIJDE 19, STROOKJE 2, EERSTE PLAATJE..
KIJKVERSPERSPECTIEF.. HALFTOTAAL .. WE ZIEN DE HERE JEZUS OVER THE SHOULDER EN DE SCHOONMOEDER VAN PETRUS FRONTAAL DE KLEUREN ZIJN ONDUNAMELIJK GEEL EN ORANJE . DE LIJNVOERING IS KRACHTIG, MET HIER EN DAAR EEN AARZELENDE ARCERING MET KROONTJES PEN.. DE SCHOONMOEDER KIJKT ,ETWAT ONGERUST IN DE EERSTE TEKSTBALLON ZEGT ZE: "OH, M:N HERE ..."
PFFF WAT JE ALS PASTOOR VANDAAG DE DAG AL NIET MOET DOEN OM MET JE TIJD MEE TE GAAN!

Een podium voor jonge beeldende kunstenaars die iets over zichzelf vertellen maar vooral veel werk laten zien. Gefeliciteerd met de geboorte van dit mooie meisje! Dit alles is verpakt in een anti-BSE omslag van ons aller varken Spekkie Big. KW

Dankzij de hilarische lotgevallen van *Adolf* is **Walter Moers** in het Nederlandse taalgebied gelukkig eindelijk geen grote onbekende meer. Zoals onze oosterburen al lang weten kan Moers nog veel meer dan oude dictators uit riolen te voorschijn trekken. Zijn rijk geïllustreerde roman *De 13 leuens van Kap'tein Blauwbeer* was het afgelopen jaar in Duitsland zelfs een flinke bestseller. Uitgeverij Bert Bakker reageerde alert en dus ligt de vertaling van *Kap'tein Blauwbeer* – te omschrijven als een fantasievolle kruising van *In de ban van de ring* met het *Oude Testament* - inmiddels in de winkels (ISBN 9035122437; 49.50). Zou het nog maar een kwestie van tijd zijn voordat ook Moers' *Kleines Arschloch* en *Alter Sack* de grens oversteken? TD

Het moest er ooit eens van komen; halfgod **Hergé** wordt geëerd met een eigen museum. Op een oppervlakte van 5000 vierkante meter zal alle ruimte geggeven worden aan het werk van Georges Remi. Het initiatief tot dit megalomane gedenkteken is genomen door (natuurlijk) Fondation Hergé en de Université Catholique de Louvain. Het is niet bekend hoeveel de bouw zal gaan kosten, maar wel dat het over een jaar of vier af moet zijn. JN

Met *Deogratias* maakte **Jean-Philippe Stassen** een indringende strip over de genocide in Rwanda (zie de vorige *ZozoLala).* Stassens bijzondere boek blijft allerminst onopgemerkt, want tijdens het jongste stripfestival in Angoulême mocht hij de **Prix René Goscinny 2000** ervoor in ontvangst nemen. Aan de prijs is een geldbedrag verbonden van FF 20.000, oftewel een slordige zevenduizend gulden. Een welkome opsteker voor de weinig gefortuneerde stripmaker, die tot voor kort bivakkeerde op een Parijse huurkamer zonder electriciteit of telefoon. TD

In de serie *Incognito-reeks* is weer een nieuw deel uitgegeven. De vijfde uitgave wordt onder de titel **Bedorven verhalen** verzorgd door de onvermoeibare Mark Hendriks. Het album in comic-uitvoering bevat twee verhalen in uiteenlopende tekenstijlen. Deze diversiteit is een gevolg van het feit dat het eerste verhaal *Poolvlees* een her-

WAH?

HEB JIJ HET NIEUWE ALBUM VAN EEFJE WENTELTEEFJE NOG NIET IN HUIS? SPOED JE DAN NU NAAR DE DEALER!

ISBN 9090140204

MAXOMMATOZUS post-apocalypsch proefkonijn

uitgave is van een publicatie in eigen beheer. Goed is te zien hoe de tekenstijl van Hendriks zich in de loop der jaren heeft ontwikkeld en aan kracht heeft gewonnen. Zowel *Poolvlees* als *Lentestroom* worden natuurlijk weer als vanouds bevolkt door Tomoyoachtige typen die wars zijn van elke conventie en niet vies van enig zinloos geweld op zijn tijd. Minderjarigen worden gepijpt en oude viespeuken de hersens ingeslagen. Het is dus weer genieten geblazen. Het album kost in de stripboekhandel *f* 12, 50 en kan ook verkregen worden door dat bedrag over te maken naar R. Schouten te Zaandam, giro 6193908, onder vermelding van *Bedorven verhalen.* JN

Rik van Iersel uit Eindhoven betreedt de strip-*scene* met de uitgave in eigen beheer van **Slump stories** Het blad bevat een selectie van eigen werk. Op de fraaie kleurencover belooft Van Iersel plaatjes zonder verhaal, en inderdaad is aan de bijdrage geen touw vast te knopen. De drukke, krasserige tekenstijl ziet er echter veelbelovend en sfeervol uit. De maker zet gelijk hoog in en nodigt iedereen uit abonnee te worden. Ongetwijfeld zal hij echter het verzoek om toezending van enkel deze uitgave ook honoreren. *Slump stories nummer 1* is te bestellen door een kaartje te sturen naar Rik van Iersel, Nicolaas Beetsstraat 3, 5615 JH te Eindhoven. Het blad kost ca. *f*10,00. JN

In memoriam Carol Voges (1925 - 2001)

Op 9 januari jongstleden overleed Carol Voges. Voges dankt zijn faam hoofdzakelijk aan zijn teken werk voor de door Godfried Bomans geschreven krantenstrip *Pa Pinkelman*, die van 1945 tot 1954 verscheen in *de Volkskrant*. In *Pa Pinkelman* kon de tekenaar zich met fantasievolle vondsten uitleven op Bomans' absurde teksten Naast *Pa Pinkelman* bewoog Voges zich ook op andere, bij het grote publiek minder bekende terreinen van de Nederlandse stripcultuur. Zo illustreerde hij op scenario van H.J. Looman de avonturen van de sportieve aap *Jimmy Brown* en is menig omslag van de jeugdboekenseries *Pietje Puk* en *Bob Evers* van zijn hand. Met de jaren ging Voges steeds meer voor bladen als *Donald Duck, Bobo* en *Sjors* werken. Dat leverde verdienstelijke jeugdstrips op, die Voges' roem als *Pa Pinkelman*-tekenaar echter nooit meer zouden overtreffen.

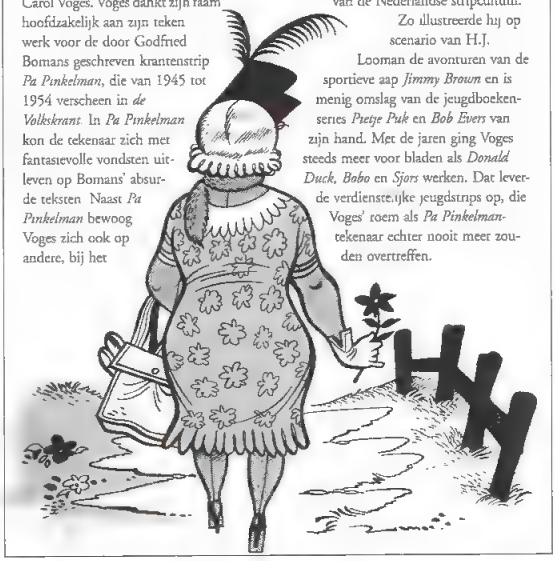

OUDE NUMMERS

115 Gerrie Hendlus, Markus ,Jean-Philippe, Stassen, Steven Dupré

114 Mattotti, Eric Schreurs, Stefan de Groot

113 ,m Woodring, Danie. Hulet, Typex, Janko Bosch

112 Jean van Hamme, Jens Balzer, Martin tom Dieck, Peter Koch, Ulf K

111 Ole Cornoll Christensen, Jan-Willem de Vries, Schulz

110 Avan Moore, Maarten Vande Wiele, liefde voor de strip

109 Ferry, Stanislas, Strip top 100 van de eeuw

108 Reid, Geleijnse & Van Tol, Robin Schouten

107 Fred de Hey, Mathias de Clercq, ,oe Sacco

106 Gerrit de Jager, Maurice Hof, Dirk Stallaert

104 Enki Bilal, Don ..awrence, Willem Verburg

103 Peter van Dongen, Adamof, Yun Landman, Kim Duchateau

100 Joost Swarte, Fantasystrips, Superhelden, Guiseppe Bergman, Amateurbladen, Maz, Lode Devroe, Edgar Jacobs

98 François Bourgeon, Yves Swolfs, Tobias Schalken

97 Dermot Power, Michiel van de Pol, José Muñoz

96 Hein de Kort, Stefan van Dinther, André Geerts

95 Han Ong, Marian Hulsing

94 Baru, Jong duits talent, Nix

93 Will Eisner, Jules Doucet, Naam

92 François Boucq, Oriëntaalse dagboeken, Mark Horemans

91 Edmond Baudoin, Hergé, Marq van Broekhoven

90 Gleever, Stripgeschiedenis, Milo Manara & Fellini, Barbara Stok

89 Eric Joris, Hanco Kolk, Béhé, Benno Vranken, Roberta Gregory

88 Joe Matt, Mark Retera, Bart Schools

87 Willem Vleeschouwer, Vicente Segrelles, Ted McKeever, Michiel de Jong

86 Bill Watterson, Sperminator, Koen, Hottentot, Art Spiegelman

85 Formaline Foerster, Frédéric Bézian, Mark Hendriks

83 Charles Burns, Mars, Cnoe

82 Andreas, Rork, Cyrnus, Chris Berg

81 Hermann, Jeroen de Leijer, de Wrolijk's, Mark Beyer

80 Vittorio Giardino, Peter Bagge, Maaike Hartjes, Michel Pleiss x

79 Frank, Ulf Burer, Guido van Driel

78 Martin Lodewijk, Signed by war, Berend Vonk

77 Krijtlijn, Benn, Floris Oudshoorn

76 Inktvis produktie, A. Davison, Cummbah, Peter de Wit

74 Marcel Ruijters, Richard Corben

73 Bert van der Meij, Dave McKean, Cerebus

72 Tardi, The sandman, Don Lawrence

71 Dick Matena, Delgadito, stripgeschiedenis jaren '80 tot nu

69 Vrouwen en strips, Stripgesch edenis jaren '30, '40 en '50

67 Fritz van den Heuvel

66 David Lyttleton, Moebius Dirk Stallaert, Lezersenquête 2

64 Aidys Oosterwijk, Alberto Breccia, Marco Venanzi

63 Hans Kresse, Lezersenquête-1, Eric Heuvel

62 Een kleine moord, Raives, Stripdagen Haarlem, Edmond Baudoin, Francois Riviere-2, Ang ourmême, Torens van het Schenerwoude

61 Christian Rossi, Trade Paperbacks

58 Pau, Teng, Hard gekookt, Ang ourmême '91

57 Akira, Lian Ong, Franse verzamelalbums

56 Régis Loise , Matthias Schultheiss

55 Daniel Torres

54 Jean-Claude Servais, Ragebol, eva dam

53 José Muñoz

51 Dave McKean

44 Vittorio Giardino, Crebobile 1989, Moebius

Nummers 115 t/m 110 kosten *f* 4,00 / BF 75 per stuk; nummer 109 en ouder *f* 2,50 / BF 60

BESTELWIJZE: zie colofon (p.32), met de vermelding van de gewenste artikelen en je eigen adres.

ZOZOLALA KLASSIEK 2
een herdruk van de nummers 13 t/m 24 (*f* 37,50 / bf 680)

Agenda

In Galerie Lambiek loop nog **tot 28 februari** de expositie van originelen en vrij werk van **Stefan van Dinther en Tobias Schalken**, makers van het onvolprezen stripperiodiek Eiland. Galerie Lambiek, Kerkstraat 78, Amsterdam, www.lambiek.net.

Tot 1 april toont het Belgisch Centrum van het Beeldverhaal een overzicht van het werk van de inventieve Italiaanse stripmaker **Dino Battaglia** (1923-1983) Battaglia dankt zijn roem aan zijn imposante stripbewerkingen van verhalen van Melville, Poe en De Maupassant, waarin hij volop speelt met de conventies van het stripverhaal. **Tot 30 mei** kan de meer klassiek ingestelde stripliefhebber bovendien in het BCB terecht voor een selectie uit het werk van *Beverpatroelje*-tekenaar **Mitacq**

Na zijn recente tentoonstelling in Galerie Desbois exposeert **Enki Bilal** nog **tot 14 april** originele stripplaten, schilderijen en video's in de Bibliothèque historique de la Ville de Paris, 22 rue Malher.
Een groots opgezette terugblik op de dertigjarige loopbaan van deze topauteur.
Meer informatie: www.andeuxmilleun.com.

Het Maritiem museum te Rotterdam is geheel in de ban geraakt van de strip. Met de tentoonstelling **Alle Haaien! Striphelden op zee** wordt een beeld gegeven van de zeevaart als inspiratiebron voor de strip. De maritieme stripbeelden zijn **tot 16 september 2001** in het museum te bekijken tegen betaling van *f* 7,50. De openingstijden zijn op werkdagen van 10.00 – 17.00 uur. In het weekend gaan de deuren een uur later open en op maandag is het museum gesloten (behalve in juli en augustus).

Playboy blijk je niet alleen aan te moeten schaffen om de diepgravende interviews, maar tevens voor de fantastische cartoons. Voor wie het blad al die tijd links heeft laten liggen vanwege de nietsverhullende wijze waarop de centerfold dient te worden geraadpleegd, is er nu een herkansing. **De Kunsthal in Rotterdam** houdt **van 27 januari t/m 8 april** een overzichtstentoonstelling van **originele Playboycartoons uit de jaren vijftig en zestig**. De Kunsthal is op alle dagen behalve zondag open van 10.00 – 17.00 uur. Op zon- en feestdagen kan men van 11.00 – 17.00 uur naar binnen. Info is te krijgen via 010 440 03 01

Woensdag 7 februari opent een grote overzichtstentoonstelling van het werk van **Lorenzo Mattotti** in de pas gerenoveerde Leuvense stadsbibliotheek Tweebronnen. De organisatie ervan is in handen van de ambitieuze ploeg van VZW BeeldBeeld, die eerder al Chris Ware en Daniel Clowes met een fraaie expositie in de kijker wisten te spelen. Dat belooft dus veel goeds. Mattotti in Tweebronnen is te zien tot 1 april 2001. Meer info: www.beeldbeeld.org.

Nog te zien **tot 10 februari**: een overzicht van de eerste drieste stappen van de Belgische jonge stripmakershonden uit het **tijdschrift Ink**. O.a. Kim, Olivier Schrauwen, Seb en Gilles Vranckx tonen hun originelen in Het Besloten Land, Parijsstraat 16, Leuven, www.hbl.be

Zaterdag 10 maart 2001 vindt van tien tot vijf **de Vierde Oost-Nederlandse Stripbeurs** plaats. Plaats van handeling: de Broerenkerk, Achter de Broeren in Zwolle. Meer informatie: 038 – 422 10 77

Op zondag 25 maart wordt de **15de Leidse Stripdag** georganiseerd in **de centrale bibliotheek, Nieuwstraat 4 te Leiden.** Het traditionele Leidse Peipie wordt deze keer van een etiket voorzien door stripmaker Peter van Dongen, aan wie tevens op die dag een tentoonstelling is gewijd. Daarnaast is er een beurs en worden er workshops georganiseerd. Dit alles is gratis te bezoeken van 12.00 tot 17.00 uur.

Stripclub Tafelrond organiseert op **22 april** zijn **vierde ruilbeurs voor stripverzamelaars** en dit van 10 tot 17 uur. In zaal: Het Bad, Martelarenlaan, te Kessel-Lo, gelegen achter het station van Leuven. Voor info kun je bellen met: (0032) 016 -23.65.97.

Na ongekende aantallen bezoekers naar het Rijksmuseum van Oudheden te hebben gelokt, is de tentoonstelling **Asterix en Europa** verhuisd naar **het Provinciaal Gallo Romeins Museum in Tongeren**. Wie niet naar Leiden kon, kan zich tot en met Aldaar zal **tot en met augustus** te zien zijn wat een rare jongens die Romeinen waren.

Daniel Clowes

Van stripmaker tot filmscenarist en terug

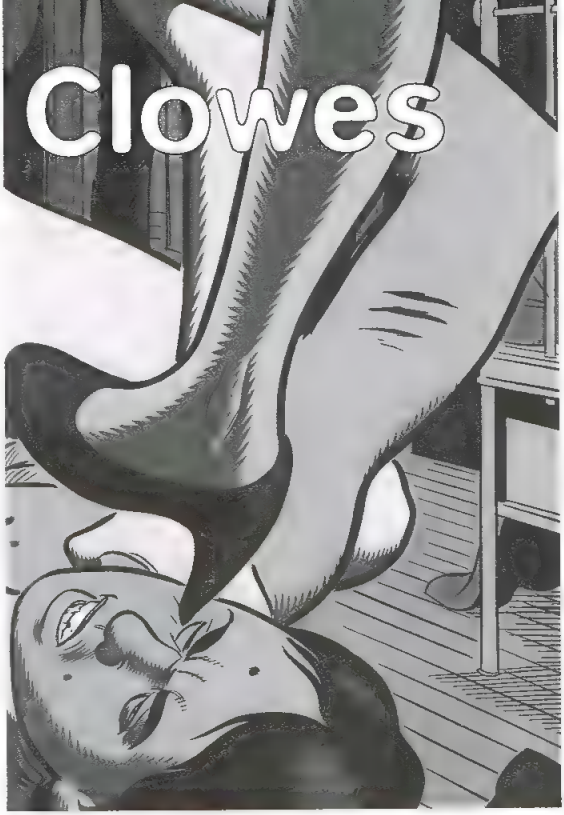

Daniel Clowes (1961) geniet al jaren de reputatie één van de meest toonaangevende Amerikaanse stripauteurs te zijn. "Dat betekent ongeveer net zo weinig als de beroemdste badmintonspeler ter wereld zijn," zegt hij er zelf over. Dit voorjaar draait Terry Zwigoffs verfilming van Clowes' Ghost world *in de bioscopen. Dan zou Clowes' relatieve onbekendheid wel eens kunnen veranderen. Ook omdat Clowes met zijn nieuwste boek* David Boring Ghost world *inmiddels van een ijzersterke opvolger heeft voorzien.*

David Boring *is een eigenzinnige strip over de zoon van een striptekenaar die zijn vader alleen kent van de door hem getekende comic die hij in zijn bezit heeft. Het leven trekt aan de hoofdpersoon voorbij zonder dat hij er echt grip op krijgt. Ondertussen gaat de wereld gebukt onder een welhaast apocalyptische dreiging. Het verhaal is doordrenkt van een fin de siècle-sfeer. Waar komt die dreigende sfeer in* David Boring *vandaan?*

Toen ik er in 1998 aan begon was ik echt bang. Ik had echt het gevoel dat het slecht zou aflopen en dat mensen zouden sterven bij de overgang naar het jaar 2000. En ik vond het heel vreemd toen er uiteindelijk niks gebeurde. Je kunt mijn angst voelen in het verhaal. In het eerste deel is het nog vaag, in het tweede deel dacht ik echt dat het een ramp zou worden en op het einde realiseerde ik me dat er niks zou veranderen. Dat was heel dicht tegen 2000. Sterker nog, ik tekende het laatste beetje *David Boring* op 31 december 1999. Al met al maakte ik *David Boring* op het moment waarop het zich afspeelt, van ergens in 1998 tot begin 2000

David Boring *lijkt meer op je vroegere werk dan* Ghost world, *omdat er meer raadselachtige en surreële elementen in zitten*

Boring zit ergens tussen *Like a velvet glove cast in iron* en *Ghost world* in. Eigenlijk wil ik altijd het tegengestelde maken van waarmee ik bezig ben. Na *Like a velvet glove* wilde ik iets erg naturalistisch maken. Toen ik daar eenmaal mee bezig was, wilde ik juist weer iets raadselachtigers. Met *David Boring* heb ik ontdekt dat je tegelijk naturalistisch en surreëel kunt zijn.

Het is voor jou dus geen probleem als de lezers niet alles begrijpen, want dat is min of meer de bedoeling?

Niet echt. Ik bedoel, alle raadsels in *David Boring* zijn oplosbaar. De oplossingen zitten ergens in het verhaal. Maar je moet het wel heel zorgvuldig lezen. Meestal zijn het de details op de achtergrond die je plots de oplossing bezorgen voor één van de raadsels. Misschien moet je ook wel wat geluk hebben om alle oplossingen te vinden. Aanvankelijk wilde ik *David Boring* heel eenvoudig vertellen. Maar de ideeën voor die strip hebben zo lang in mijn hoofd gerijpt, dat het verhaal heel geconcentreerd werd, en daardoor niet meer zo eenvoudig.

De verschillende verhaallijnen staan op het eerste gezicht zelfs los van elkaar. David Boring *is een merkwaardige mengeling van zulke uiteenlopende genres als het rampenverhaal, het relatiedrama en de thriller. Heel uiteenlopende zaken, die pas aan het einde weer in elkaar blijken te passen.*

Dat klopt. Veel dingen gebeuren bovendien gewoon in Borings hoofd en je weet als lezer niet wat echt gebeurt en wat zijn verbeelding is.

Uiteindelijk las ik het boek vooral als een psychologische strip, ook door de Freudiaanse thema's. de dominante moeder, de zoektocht naar de vader, de oude vrouwen die ervan door gaan met de jonge kerels. Hoe bewust ben je je van zulke elementen als je het verhaal schrijft?

Totaal onbewust. Ik schrijf al mijn verhalen intuïtief. Pas achteraf, als ik met wat meer afstand naar het verhaal kan kijken, zie ik hoe voor de hand liggend de psychologie is. *(lacht)* Dan realiseer ik me dat ik al die typische verbanden heb gelegd zonder erbij na te denken. Ik zou nooit rationeel een verhaal kunnen plannen. Dat lijkt me absoluut oninteressant. Zoals ik het nu doe, kan ik me bij elke verhaalwending achteraf

afvragen waarom ik het verhaal zo heb laten lopen. En dat maakt het voor mij interessant.

Hoe geef je een verhaal als David Boring *dan vorm?*

Ik denk dat ik eerst het idee kreeg om van het hoofdpersonage de zoon van een striptekenaar te maken, die zijn vader alleen kent van een door hem getekende strip. Daarna kreeg ik het idee van de love story, helemaal onafhankelijk. Pas later realiseerde ik me dat de twee ideeën over dezelfde hoofdpersoon zouden kunnen gaan. En nog later kon ik me niet voorstellen dat de ideeën ooit onafhankelijk van elkaar waren ontstaan, zo vanzelfsprekend leek het dat ze samenhoorden. *(stilte)* Ik vind het moeilijk om uit te leggen hoe het precies werkt.

Er zijn mensen die het graag van je willen horen. Onlangs zei Loustal nog dat er maar één stripmaker is waar hij een scenario van wil krijgen, en dat ben jij.

Daar moet hij maar niet op gaan wachten. Het schrijven van een verhaal kost me zoveel moeite dat het tekenen eigenlijk peanuts is. Ik denk altijd dat ik het dan net zo goed zelf kan tekenen, zoveel energie heb ik er dan al in gestoken.

David Boring *is ook te lezen als de herontdekking van de jeugd van de hoofdpersoon.*

Inderdaad, Boring gaat terug naar de plaats waar hij gelukkig was en ontmoet daar opnieuw zijn jeugdliefde. Dat is mijn happy end, alleen nogal ongezond. *(lacht)* Mijn favoriete soort einde: goed voor de hoofdpersoon, maar vermoedelijk slecht voor de rest van de mensheid. *(lacht)* Ken je *The king of comedy* van Martin Scorsese? In die film houdt iemand een talkshowpresentator gevangen om zelf de presentator te kunnen zijn. Op het einde wordt hij daardoor beroemd. Voor het personage is dat goed, maar wat voor vreselijks zegt dat over ons allemaal! *(lacht)*

Waarom blijft uitgerekend het detective-element in het verhaal, het neerschieten van de hoofdpersoon, uiteindelijk het meest raadselachtig?

Dat heb ik met opzet gedaan. Het is een soort parodie op al die schietverhalen. Ik wilde Boring op het einde van deel één laten neerschieten, goed wetende dat het me een jaar zou kosten om het vervolg te tekenen.

Het houdt de lezers in spanning, terwijl later blijkt dat die schietpartij eigenlijk maar bijzaak is. David Boring neemt die gebeurtenis zelf niet zwaar op, dus waarom zou de lezer hem zwaar moeten opnemen? Boring loopt gewoon de rest van het verhaal rond met een gat in zijn hoofd. Dat idee kreeg ik op een morgen toen ik opstond: Oh, wat zou het leuk zijn om een personage te hebben met een gat in zijn kop. *(lacht)* Dat soort dingen kun je dus niet verantwoorden. Als iemand mij zegt dat dat er geen logica achter zit, dan kan ik alleen maar zeggen: Niet echt, nee. Mijn verhalen hebben dat nooit, moet dat dan?

Ontstaan je personages al voordat je het verhaal maakt? Ik vraag het omdat ze een eigen persoonlijkheid lijken te hebben, die niet per se aansluit bij hun functie in het verhaal.

Ik verzin ze zeker niet in functie van het verhaal, met eigenschappen die daarin goed zouden uitkomen. Ze ontstaan gewoon opeens. Zo bedenk ik niet vooraf dat de hoofdpersoon een lesbische huisgenoot heeft. Boring is eerder een man die gewoon niet met een andere man zou wonen en ook niet met een vrouw waar hij op zou kunnen vallen. Dus werd het vanzelf een lesbische vrouw. Het is dus ook niet zo dat al die personages al jaren bestaan in mijn schetsboek voordat ik aan het verhaal begin. Om de een of andere reden maak ik zelfs nooit schetsen voordat ik het verhaal begin te tekenen. Dat houdt het spannend, vind ik. Dus het eerste plaatje waarop een personage voorkomt, is ook de eerste keer dat ik dat personage teken. Daarom zien mijn personages er de eerste tien bladzijden zo vreemd uit, en worden ze pas daarna zichzelf. *(lacht)*

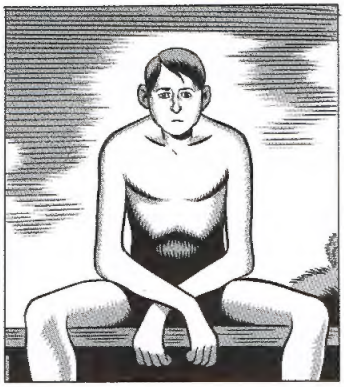

Ghost world *was een logische keuze voor een eerste Dan Clowes-film. Van* David Boring *een film maken lijkt me echter niet zo eenvoudig.*

Nee, je zou het verhaal helemaal moeten veranderen. Het middelste gedeelte zou op film amper een kwartier vullen, en dan zit je nog met al die surreële elementen. Ik moet zeggen dat ik niet echt in de verleiding ben om er een film van te maken. Toen ik aan *David Boring* begon, was ik al bezig met de *Ghost world*-film. Vandaar al die verwijzingen naar film in het boek. Ik wilde eigenlijk een strip maken die onverfilmbaar is. Op zich zou ik wel eens willen zien wat een getalenteerd filmscenarist ervan zou maken. Maar zelf heb ik er geen zin in.

Wat vond Terry Zwigoff, de regisseur, zo interessant aan Ghost world?

Hij vond dat de meisjes echt en eerlijk overkwamen. Hij kreeg in die tijd massa's boeken en scripts, maar daarvan vond hij de personages gekunsteld aandoen. In *Ghost world* vond hij wat hij wilde uitdrukken en was de setting abstract genoeg om er nog zijn eigen stempel op te kunnen drukken.

Je hebt zelf het script geschreven voor de Ghost world-*film.*

Ja. Wel heeft Terry er een personage aan toegevoegd: de blind date met wie de meiden afspreken in een restaurant. In de strip komt hij maar heel even voor; in de film heeft hij één van de belangrijkste rollen. In de film ontmoet hij de meiden echt en is er interactie. We hebben de rol uitgebreid, omdat de strip als geheel maar 45 minuten film zou opleveren. Bovendien heeft het boek ook niet de drie-actestructuur die je nodig hebt voor een film. Met dat in gedachten heb ik het hele script herschreven, waarbij ik vooral veel aandacht heb besteed aan de dialogen van de meisjes.

De enige grote verandering is dus dat uitgebreide personage?

Eigenlijk wel. Veel dingen zijn een beetje uitgewerkt. Je ziet de ouders wat meer, je ziet klasgenoten, er zijn wat meer scènes buiten om de film visueel interessanter te maken, dat soort dingen. Ook is er nog één subplot toegevoegd: Enid gaat naar een summer school, en neemt er tekenles. In de strip heeft ze een schetsboek in bepaalde scènes, maar ik maakte er niet al te veel drukte over. In de film gaat ze dus echt op cursus. We hebben Sophie Crumb *(dochter van Robert, red.)* zo ver gekregen om het schetsboek voor ons te tekenen en het resultaat is fantastisch.

Het is uitzonderlijk dat je als stripauteur zoveel met de verfilming te maken hebt.

Dat is zeker zo. Ik heb geen last gehad van vervelende mensen die het verhaal wilden veranderen. Terry wilde gewoon heel trouw blijven aan wat ik geschreven heb, hij vroeg me geregeld advies. Ik heb zelf de acteurs geregisseerd en de look van de film mede bepaald. Op de set hoorde ik het verhaal van de verfilming van de strip *The Rocketeer*, waarbij de auteur zelfs niet op de set mocht komen. Ze wilden hem gewoon niet in de buurt hebben. Zo wordt het meestal gedaan. Ik denk dat de meeste regisseurs heel onzeker zijn, en de strip alleen willen gebruiken als bronmateriaal waaraan ze hun eigen visie kunnen opdringen. Bij *Ghost world* was dat helemaal niet zo. Ik heb elke draaiminuut meegemaakt. Het was een ongelooflijk vreemde ervaring. Ik heb drie maanden in een hotel in L.A. geleefd, zonder contact met mijn familie. We werkten zestien uur per dag aan die film, dus je hebt er geen leven naast. Mijn vrouw zag ik eens in de twee weken. Met die filmmensen bracht ik meer tijd door dan met mijn beste vrienden. De afscheidsparty na de draaiperiode was de droevigste party die ik ooit heb meegemaakt. Ik vond het echt jammer dat ik al die mensen niet meer zou zien. Van tevoren was me bezworen dat het draaien enorm saai zou zijn, maar ik vond het juist heel boeiend.

Denk je dat je een nieuw publiek zal krijgen door de film?

Misschien, maar dat kun je niet voorspellen. Wat zal meespelen, is het verhaal dat Terry na zijn documentaire Crumb nu weer een film over strips maakt. Dat zal de mensen interesseren. Terry gaat nu al door voor een verstokte stripfanaat die de missionaris uithangt. Toen hij er op de set over werd geïnterviewd, zei hij: 'De enige strips waarvan ik hou zijn die van Robert Crumb, Daniel Clowes en Carl Barks'. *(lacht)*

Heb je nog verdere plannen in de filmwereld?

Ja, ik werk momenteel zelfs aan een origineel script. Zo af en toe schrijf ik er eens twee uur aan. Meer achter elkaar kan niet, volgens mij. Grappig genoeg krijg ik een magazine van de screenwriters guild, waarbij je je in de VS verplicht moet aansluiten als je een script schrijft. Daarin klagen de mensen uit het vak dat ze zestien uur per dag moeten werken. Als je zolang aan een script schrijft, heb je het af in een week. Maar goed, mensen die al stukken van *Ghost world* hebben gezien, zijn zo enthousiast dat ze met me verder willen. We zullen zien.

GERT MEESTERS

Alle illustraties bij dit artikel zijn afkomstig uit David Boring, tenzij anders vermeld.

Plaatje uit Ghostworld

Stripvoorspelling

De te verschijnen albums zijn gerangschikt naar door de uitgevers opgegeven verschijningsdata. In werkelijkheid verschijnen ze echter vaak later. Achter elk album staan de prijs (Hfl/BF) en de uitvoering (slappe kaftharde kaft) vermeld. Het cursieve commentaar is van de ZozoLala-redaktie.

Te verschijnen in februari

Big Balloon

Liefde en geluk pocket: Liefde en geluk is… (De Jager) 9,95; sk.

Dargaud

Dixie Road 4 (Labiano/Dufaux) 10,95/199; sk.

Dupuis

Cupido 13: Een prachtige dag (Malik/Cauvin) 8,95/165; sk.
Het beste van mezelf 2: Met terugwerkende kracht (Colonel Moutarde/Durmez) 9,75/180; sk.
De Kraai 1: De Kraai zet de toon (Lax) 4,95; sk. *Ambitieuze thriller van de maker van Vergeten in Annam. Eerste deel voor lagere prijs.*
Ludo 4: Dief en diefjesmaat (Bailly/Mathy/Lapière) 8,95/160; sk.
Luka 6: Een zwaluw maakt nog geen zomer (Mezzomo/Lapière) 9,75/180; sk.
Pedro de neusbeer 1 (Gaudelette/Larcenet) 6,50; sk.
Robbedoes album 241 (Diversen) 20,50/380; hk.

Oog & Blik

Heinz 23: Braveu Heinz (Windig/De Jong) 17,50/325; sk. *De laatste Heinz. Snif. Eh, braveu!*
Q. (Heuvel) 29,95/555; sk. *Tekstloze SF van Cees Heuvel.*

Sherpa

Het portret (Baudoin) 24,95/465; sk. *Prachtig geschilderde reflectie op kunst en leven.*
De terugkeer van Cromwell Stone (Andreas) 24,95/465; sk. *Herdruk.*
Vero (Baudoin) 24,95/465; sk. *Het lange wachten wordt beloond: maar liefst twee nieuwe Baudoin-vertalingen tegelijk.*

V.N.U.

Disney festival 3 (Diversen) 7,50; sk.
De beste verhalen van Donald Duck 106: Donald Duck als milieubeschermer (Barks) 8,95; sk.
Donald Duck pocket 75: Het hypnosemasker (Diversen) 8,95; sk.
Tina topper 41: Mijn droomboy (Scott) 8,50; sk.

Te verschijnen in maart

Albert René

Asterix 31 (Uderzo) 11,95; sk. *De vorige Uderzo solo-Asterixen waren slapper dan slap; gelukkig verschijnt er deze maand ook een Gilles de Geus-herdruk.*

Arboris

666 deel 6: Missa dicta est (Tacito/Froideval) 14,95/295; sk.
Anna Stein compleet (Putzker/Brodl) 24,95/495; sk. *Integrale uitgave van de drie tot nu toe verschenen albums.*
Buitengewesten 9: De vraatkevers (Paty) 13,95/280; sk.
Buitengewesten 10: Het meisje en de wind 2: Win (Jung/Reyelandt) 13,95/280; sk. *Indrukwekkend gepenseeld oosters avontuur.*
Durango 8: Een reden om te sterven (Swolfs) 12,95/260; sk en 29,95/595; hk.
Durham Red 4: De rode dood (Harrison/Abnett) 13,95/280; sk.
Elfquest 55 en 56 (Richard en Wendy Pini) 12,95/260; sk.
Exit 2: De tweede cirkel (Mounier/Werber) 12,95/260; sk.
Ghost in the shell 8: Ghost coast (Shirow) 12,95/260; sk.
Gipsy 5: De witte vleugel (Marini/Smolderen) 14,95/295; sk.
De huurling 11: De vlucht (Segrelles) 12,95/260; sk en 29,95/595; hk.
Kran 1: De runen van Cartagueul (Herenguel) 13,95/280; sk.
Kronieken van de Zwarte Maan 9: Liederen van ontkenning (Pontet/Froideval) 13,95/280; sk en 29,95/595; hk.
Het land van langvergeten 11: Rabal de genezer (Faure/Makyo) 13,95/280; sk en 29,95/595; hk.
Lugubere verhalen 12: Koning Eenoog 3: Griselda (Dethan) 12,95/260; sk.
Moord en doodslag 6: De bruidjes van Saint-Lo (Baruti/Giroud) 12,95/260; sk.
Nexus 1: De poortwachter (Bournay/Froideval) 13,95/280; sk.
Paling en Ko 2: De grijze terreur (Ibanez) 11,95/240; sk.
Schimmenspel 3: De zandloper (Rollin/Dufaux) 12,95/260; sk.
Spoorloos 4: De jager (Kraehn/Vallee) 12,95/260; sk.
Het vlindernetwerk 1: Nachtvlinders (Corbeyran/Cecil) 13,95/280; sk. *Eindelijk weer een ambitieuze planning van Arboris; nu maar afwachten of alles ook daadwerkelijk verschijnt.*

Arcadia

Mick MacAdam: De onthoofde minnaars (Benn/Brunschwig) 44,95/795; sk en 165,00/3295; luxe.

Big Balloon

De familie Kantoorzon 1: De familie K. ligt dubbel 12,95; sk.

Boemerang

Rooie Oortjes 21 (Diversen) 9,95; sk.

Dargaud

Apoc@lyps-mania 1: De kleuren van het spectrum (Aymond/Bollee) 10,95/199; sk.
Betelgeuze 2: De overlevende (Leo) 10,95/199; sk.
Djinn 1: De favoriete (Miralles/Dufaux) 10,95/199; sk.
Tatjana K. 2; 10,95/199; sk.

Dupuis

Buck Danny Omnibus 15: Gevechtszone (Bergese) 21,50/395; hk.
Jeremiah 22: Een geweer in het water (Hermann) 9,75/180; sk en 18,50/335; hk.
De Kraai 2 en 3 (Lax) 9,75/180; sk. *En hup, na de lancering van de serie vorige maand gelijk twee nieuwe delen er achteraan. Gedurfde actie van Dupuis.*
Ludo 4: Dief en diefjesmaat Lapierre/Bailly/Mathy) 8,95/165; sk.
Puddingham Palace 1: Lachen, Majesteit! (Isa) 8,95/165; sk.
Spoon en White 3: Pah ran o ja (Leturgie/Yann) 9,75/180; sk. *Deze Pulp fiction-achtige reeks ontwikkelt zich snel tot een van de toppers uit de Vrolijke vlucht-collectie. Niet toevallig geschreven door de scenarist van De onnoembaren.*
Vlooienbaal 3: Baas boven baas (De Brab/Zidou/Falzar) 8,95/165; sk.

Lombard

Alvin Norge 1: @heli.Zcom (Lamquet) 10,95/199; sk. *Herdruk met nieuwe cover, omdat in april deel 2 verschijnt. Amerikaanse toestanden.*
Dokus 6: Soort zoekt soort (Godi/Zidrou) 9,95/180; sk.
Spacemounties 1 (Bec/Veys) 10,95/199; sk.
Vlad 2: De meester van Novyanka (Griffo/Swolfs) 10,95/199; sk
Western (Rosinski/Van Hamme) 11,25; sk en 23,50; hk. *Zou deze hernieuwde samenwerking het niveau van klassieker De Chinkel kunnen halen?*

Lucky Comics

Lucky Luke 40: De kunstschilder (Morris/De Groot) 10,95/199; sk.

Oog & Blik

Maaike Hartjes' grote dagboekje (Hartjes) 35,00/650; sk.

Silvester Strips

Gilles de Geus 3: Smeerenburg (Kolk/De Wit) 12,95; sk en 29,95; hk. *Herdruk.*

V.N.U.

Donald Duck pocket 76: De mysterieuze verdwijning (Diversen) 8,95; sk.

Niet aangekondigd toch verschenen

Atalante 1: Het pact (Crisse) Blitz; 37,50; hk. *Hellenistische fantasy van de man die ooit Naomi airbrushte.*
Avonturen van Magere Hein en Lau-Tse: Geen genade! (Boucq) Casterman; 19,95; hk.
Carolyn Baldwin 4: Angel rock (Taymans) Casterman; 9,95; sk.
De barbaren 5: In de maan van de vikingen (Mitton) Talent; 16,50; sk.
Bedorven verhalen (Hendriks) incognito@comic.com; 8,95; sk. *Korte Tomoyo-verhalen.*
Biggles presenteert 2: 18 Luchtvaartillustraties (Bergèse) Miklo; 19,95; sk.
Celadon Run 2: Vlinderwoede; Talent; 29,95; hk.
Deep Maurice en Gologan 1: Onrust bij de Samoerai (Cenci/Robberecht) Casterman; 9,95; sk.

Doggyguard 3: Waarom alcijd ik? (Rodrigue/De Groot)
Droom je rijk 1: Op goed geluk (Saive/Dugomier) Casterman; 9,95; sk.
Elsa 3; Talent; 29,95; hk.
Excalibur 2, De sidhe van de duizend zaligheden; Talent; 16,50; sk.
Fokke & Sukke: Het afzien van 2000 (Reid/Geleijnse/Van Tol) De Harmonie; 18,95; sk. *De beste NRC-cartoons van het afgelopen jaar in één bundel.*
Geheime driehoek 2: De jongeman in de lijkwade (Diversen/Convard) Glénat; 25,95; hk.
Gutsman Spectacular 5th issue (Kriek) Oog & Blik; 9,95/180; sk.
Ketens van vuur 2: Samson (Stalner/Stalner) Arboris; 12,95; sk.
Goudvreter 2; Talent; 29,95; hk.
Hagar 4: Strijd en Sport (Browne) Excalibur 9,95; sk.
Hong Kong triad 3: Avondklok; Vinci; 29,95; hk.
De Khan 5: Meester van de wereld; Talent; 16,50; sk.
Joop Klepzeiker Special 1 (Schreurs) Rechtdoorzee; 17,50; sk.
Joop Klepzeiker 16: Kleppie (Schreurs) Rechtdoorzee; 13,50; sk.
Konvooi 3 (Buchet/Morvan) Arboris; 14,95; sk.
Korrigans 1: De kinderen van de nacht (Mosdi/Civiello) Blitz; 37,50; hk. *Spectaculair geschilderde Keltische fantasy van de makers van Xoco en Kiem van de waanzin.*
Labyrinten 4: Meester van Agartha; Talent; 29,95; hk.
Loranne 1: Clover; Vinci; 29,95; hk.
MacNamara 1: Satansstreken (Taymans/Wesel/Delperdange) Casterman; 9,95; sk. *Daar is-ie weer: Taymans ontpopt zich tot de Mitton van Casterman.*
Marlyssa 2: De schaduw van Dom Pow; Talent; 29,95; hk.
Carmen McCallum 1 t/m 4; Talent; 29,95; hk.
Meester van het spel 1; Talent; 29,95; hk.
Morea 1: Bloed der engel; Talent; 29,95; hk.
Nash 4: Het witte broederschap; Talent; 16,50; sk. *Weer zo'n fijnzinnig vertaalde Talent-titel.*
Oki 2: Een dode teveel (Juszezak/Godard) Arboris; 12,95; sk.
De Phaeton 5: Land duizend meren; Talent; 29,95; hk.
Pieter Pil 1: Voelt u zich wel goed, dokter? (Swysen) Casterman; 9,95; sk.
Quetzalquatl 4; Talent; 29,95; hk.
Rails 3: Val van de leeuw; Vinci; 29,95; hk.
Rechter Tie 1: Chrysant (Matena) Arboris; 12,95; sk. *Weinig subtiele remake van Robert van Guliks avonturenstrips. Zie Het laatste oordeel.*
Roodhaar 3: De maaneetster (Aouamri/Tarvel) Talent; 29,95; hk.
De rovers van de keizerrijken 6: De bloedige week (Jamar/Dufaux) Glénat; 25,95; hk.
Leo Roya 1 en 2 (Gimenez) Blitz; 37,50; hk. *Oud werk van Metabaronnen-schilder Gimenez luxe opgediend door Blitz.*
Roze Bottel 11: De ocaan zonder oppervlak (Dany) Wonderland; 12,50; sk.
Sabels en galjoenen 4: Het geheimzinnige eiland (Masbou/Ayroles) Arboris; 12,95; sk.
Schemerzwervers 1: Paledijn; Talent; 29,95; hk.
Schipbreukelingen 6: De schone, de duivel en de kaper; Talent; 16,50; sk.
Siloë 1: Psybom (Servain/Letendre) Blitz; 37,50; hk. *Scifi-thriller op scenario van de schrijver van Op zoek naar de Tijdvogel.*
Tante Leny presenteert 26 (Diversen) Oog & Blik; 14,95/275; sk. *Gelegenheidsuitgave n.a.v. de Tante Leny-expo in Rotterdam. Leuk initiatief, maar jammer dat velen oud werk inleverden.*
Travis 2 en 3; Talent; 16,50; sk.
Trollen van Troy 4: Het geheime vuur (Mourin/Arleston) Talent; 29,95; hk.
Universal War One 2; Talent; 29,95; hk.
Wilson 1: Zo bleek als de dood (Fahrer/Trillo) Casterman; 9,95; sk.
Zaden van het paradijs 1: Lise heeft vaak angst (Makyo) Blitz; 37,50; hk. *Auteurstrip van de maker van Een hart voor IJsland - en opnieuw blundert de Talent-vertaler al in de titel. Zucht.*
Zang van de vampiers 1: Invloeden (Guerineau/Corbeyran) Talent; 16,50; sk.
Zang van de Vampiers 4 (Guerineau/Corbeyran) Talent; 29,95; hk.

Uno Mundo Wereldstrips

In het buitenland verschijnen stapels prachtige strips die ons taalgebied amper bereiken. Kwaliteit kent echter geen grenzen. Daarom hieronder een selectie van de meest opvallende buitenlandse titels van de laatste twee maanden.

Tekstloos

Pastille (Ghermandi) Seuil; FF 79; sk. *Pastille is het Italiaanse zusje van Jim Woodrings Frank. Seuil 'vertaalt' nu haar bizarre visuele avonturen.*

Les bandes dessinées

Le café du voyageur (Cailleaux) Treize étrange; sk. *Smaakvol vormgegeven romantische klare-lijnstrip op romanformaat.*
Décalogue 1 en 2 (Diversen/Giroud) Glénat; FF 68; hk. *Scenarist Frank Giroud bieds een eigentijdse visie op de tien geboden.*
Grise mine (Gaultier/Thomas) Paquet; FF 90; hk. *Een surrealistisch scenario van Alexandre Thomas neergezet in nerveuze penseelstreken door Christophe Gaultier.*
Hariti (Ryser/Szalewa) Glénat; FF 68; hk. *Occult drama in Afrika geliks geschilderd door debutant Nicolas Ryser.*
Innuat en quête de mémoires (Diversen) Paquet; FF 99; hk. *Fraai uitgegeven striphommage aan de Canadese Innuit-indianen. Bijdragen van o.a. Lax, Sylvain Victor en Boucq.*
Monsieur Khol (Dieter/Moynot) Glénat; FF 98; hk. *De man zonder eigenschappen van het duo Dieter-Moynot gaat letterlijk zonder gezicht door het leven.*
Les quatre fleuves (Baudoin/Vargas) Ed. V. Hamy. *Optimistische thriller van Fred Vargas vrij bewerkt door de maker van De eerste reis.*
Temps nouveaux (TBC) Glénat; FF 68; sk. *Skinheads in Oost-Europa recht in de ogen gekeken door de auteur van het indrukwekkende Fables de Bosnie.*

The comix

Akira 1 (Otomo) Dark Horse; $ 24.95; sk. *Eindelijk een herdruk van de moeder aller actie-manga's.*
America's Best Comics Giant No. 1 (Diversen/Moore) ABC; $ 6.95; sk. *Korte strips vol zelfspot geschreven door Alan Moore en getekend door o.a. Kevin O'Neill, Sergio Aragones en Kyle Baker.*
Big clay pot (Mills) Top Shelf; $ 12.95; sk. *De minimalistisch vertelde ervaringen van een Koreaanse immigrante in historisch Japan.*
Collected Hutch Owen Vol. 1 (Hart) Top Shelf; $ 14.95; sk. *Tom Hart versus het neoliberalisme.*
The extended dream of Mr. D. (Max) Drawn & Quarterly; $ 12.95; sk. *Droom en werkelijkheid vermelten in deze geraffineerde strip van de Spaanse topauteur Max.*
Fear of comix (Hernandez) Fantagraphics; $ 14.95; sk. *Bundel korte verhalen van Gilbert H., eerder verschenen in New love.*
The greatest of Matlys (Barry) Sasquatch Books; $ 15.95; sk. *Los getekende Pippi Langkous-achtige gags van Lynda Barry.*
The house on the Borderland (Corben/Revelstroke) DC Vertigo; $ 29.95; hk. *Sfeervolle striptekenwerking van W. Hope Hodgsons fantasyroman uit 1908. Getekend door stripveteraan Richard Corben, die voor de gelegenheid zijn glossy schilderwerk inruilde voor zijn eerdere lijntekenstijl.*
The league of extraodinary gentlemen (O'Neill/Moore) ABC; $ 24.95; hk. *Een fictief panorama van de Victoriaanse populaire literatuur door de ogen van Alan Moore.*
Lenore (Dirge) SLG; $ 11.95; sk. *Eerste bundel van Roman Dirges 'quite little dead girl' Lenore.*
Little Annie Fanny Vol. 1: 1962-1970 (Elder/Kurtzman) Dark Horse; $ 24.95; sk. *Eerste van twee lijvige bundels die deze klassieke sixties-strip weer in volle glorie tot leven brengen.*
Locas in love (Hernandez) Fantagraphics; $ 14.95; sk. *Korte verhalen van Jaime H., eerder verschenen in Penny century.*
Odds & ends (Crumb) Oog & Blik; $ 25.00; hk. *Door Joost Swarte ontworpen overzicht van zeldzaam Crumb-werk.*
Plastic man archives 1 en 2 (Cole) DC; $ 49.95; hk. *DC herdrukt Jack Coles geraffineerde superhelden-spoof.*
Pop gun war 1 (Dalrumple) Cryptic Press; $ 2.00; sk. *De grote-stadsblues bezongen door een kleine zwarte engel. Debuut van Farel Dalrumple.*
Skibber bee-bye (Rege Jr.) Highwater Books; $ 18.95; sk. *Bedrieglijk naief ogende art brut-strips van debutant Ron Rege Jr.*

Deutsche Neue Welle

Der Exlibris (Ulf K.) Reprodukt; DM 16,90; sk. *Voorgepubliceerd in de Frankfurter Algemeinen e.g.v. de Buchmesse.*
Zucker Fish (Fearn) Ehapa; DM 12,80; sk. *Ook in Duitsland wonen stripminnende grrl-studentes à la Barbara Stok; deze komt uit Stuttgart en heet Naomi Fearn.*

Colofon

Redaktie: Paul van Gremberghen, Jef Nieuwenhuis, Hans van Soest, Toon Dohmen, Karin van Wylick en Gerard Zeegers.
Lay-out: Xander Elink Schuurman & Isabel Verboven.
Vaste medewerkers: Marq van Broekhoven, Anton Damen, Maaike Hartjes, VLRQ, Bert Meppelink, Peter de Wit, Mark Horemans, Pieter van Oudheusden en Fons van Erp.
Ook werkten mee: Peter Pontiac, Daniel, Clowes, Gert Meesters, Didier Comès, Frits Jonker, René van de Weijer, Gert Meesters, Alfred Eichholz, Rob Derks
Druk & Afwerking: Drukkerij Wilco (Amersfoort).
Bij de voorplaat: Kraut-collage van Peter Pontiac

Abonnementen zijn mogelijk voor één jaar (ƒ 20.00 / BF 370) of voor twee jaar (ƒ 33.00 / BF 600). Belgische CJP-houders betalen per jaar BF 320, of per twee jaar BF 500.
Abonnementen gaan in na storting van het totaalbedragop Postbank giro 3253937 (NL) of Postgiorekening 000 - 1648040584 (B) t.n.v. Stichting Zet.EL. te Bilthoven o.v.v. je eigen adres en evt. je CJP-nummer.
Copyright 2001 bij Stichting Zet.EL. Overname van artikelen, strips of illustraties enkel in overleg met de uitgever.
Oplage: 8.000 exemplaren
ISSN: 1382 - 8630

Redactieadres ZozoLala: Postbus 344, 3720 AH Bilthoven, Nederland
E-mail: hvsoest@gpd.nl